

ASİF HACILI

AHİSKA TÜRKLƏRİNİN

**SÜRGÜN
FOLKLORU**

Bakı – «Mütərcim» – 2014

Asif Hacılı. Ahıska türklərinin sürgün folkloru.

– Bakı: «Mütərcim», 2014. – 100 səh.

Kitabda 1944-cü ildə vətənlərindən sürgün edilmiş və hələ də doğma ocaqlarına qaytarılmamış Ahıska türklərinin sürgün faciəsinin tarixi şərh edilir, yurd həsrətini ifadə edən folklor mətnlərindən və ədəbi əsərlərdən nümunələr təqdim olunur.

H $\frac{4702060000}{026}$ 208-14

© Asif Hacılı, 2014

İÇİNDƏKİLƏR

GƏL DÖNƏLİM O YERLƏRƏ, ARKADAŞ!... / 4

AXISQA AĞITLARI / 32

Posxoflu Aşıq Üzeyir Fəqiri (Axısqa ağıtı; Ahmediye ağıtı); Şair Gülali (Ahıska gül idi gitti); Aşıq Qərib (Ahıska Ağlatması); Daşdəmir (Ahılkelek üzerine ağıt); Aşıq Molla Məhəmməd Səfili (Ardahan-Kars kırımını ağıtı)

EL ŞAİRLƏRİNİN SÜRGÜN POEZİYASI / 42

Usta Mürtəz (Yetişdi (1944, 14 noyabr)); Cabir Xalidov (Həsərət); Zarzımalı Arslan (Ağlarım); Şimşək Sürgün Kaxareti (Bəxtsiz türklər); Fəhlül (Görmədim); Zeynül Yektaş (Olmadı); İlim Şahzadəyev (Haxlıma gəldi); İlyas İdrisov (Həsərət); Mikayıl Bədəlov (Yaradanım); Aşıq Binəli (Qismət et vətənə bizi); Mehیار Əhmədoğlu (Fərqanə); Gülləhməd Şahin (Qalmadı); Yunus Zeyrək (Ahıska); Usta Bəkir (Kavkazın türküsi); Şahismayıl Adigünlü (Kərəm kimi yanayana); Abdulla Yunusov (Qəriblər halini bilən varmıdır?); Molla Şövkət (Qonşular); Aşıq Piloş (Aləmə gen dünya bizə dar oldu); Rüveydə (Gedəruş); Gülcən (Vətən dərdi); Ömər Səlimov (Qaldı); Həsən Müzəffərov (Axisxa); Qomoroli Məhəmməd (Bənim şennigim); Dəmirali Kuşu (Ne bilir); Yitgin Qomoroli (Yakışırımı?); Dərdli Gözəl (Yandım, Muqaret); İndusali Musaoğlu (Vətən dastanı); Muhammed Kaşalioğlu (Vatanım); Nərgiz Xanım (Ağlasın); Günəş Müzəffərova (Vətən); Məsəddin (Çağırış)

ANONİM ŞEİRLƏR / 81

Sənələr; Əlvida günüdür; Bəni şad et vətənim için; Qərib ağlar; Ağlasa, anam ağlar; Qərib məzari; Cami; Sürgün; Vətən dərdi; Çəvür yolumuzi vətənə, Allah!

MANİLƏR / 90

QEYDLƏR / 98

GƏL DÖNƏLİM O YERLƏRƏ, ARKADAŞ!..

*Türklər ya ölər, ya hicrət edərlər,
fəqət, qul olmazlar*

Əli Bəy Hüseynzadə

Son əsrlərin tarixi faciələri çar imperiyası və sovet rejimində yaşamış bir çox xalqların, ilk növbədə, Qafqaz müsəlmanlarının milli yaddaşında dərin iz qoymuşdur. Onilliklərlə davam edən müharibələr, qətliaamlar, sürgün və repressiyalar xalq yaradıcılığının da əsas mövzularından birinə çevrilmiş, xüsusi janrlar – “vətən ağıtları”, “köç yırıları”, “sürgün uzamları” – ümumiləşdirsək, sürgün folkloru yaranmışdır. Bir etnik toplum kimi XIX yüzilin əvvəllərindən başlayaraq doğma yurdlarından çıxarılan, tarixi əraziləri qəsb olunan Azərbaycan, Axısqa və Krım türklərinin, çərkəzlərin, qaraçaylıların, bəlkərin, çeçenlərin, inqışların, kalmıqların, kürdlərin və digər toplumların sürgün folkloru bu xalqların ortaq tarixi faciələrini və eyni zamanda imperiyanın cinayətlərini aşkarlayır.

Bu baxımdan, türk və dağlı sürgün folkloru bədii fenomen olaraq böyük tarixi və elmi əhəmiyyətə malikdir. Rəsmi sənədlərlə yanaşı, təxminən iki yüzillik bir dövr ərzində izlənən sürgün folklorunda əks olunmuş tarixi faktlar göstərir ki, türklərə və dağlılara qarşı kütləvi repressiyar subyektiv amillərlə deyil, dövlət siyasəti ilə bağlı idi. Qafqaz müsəlmanlarına belə münasibət çar imperiyasının Qafqazda fəallaşdığı ilk dövrlərdən, XVIII əsrin ortalarından izlənmiş, hətta demokratik islahatlar tərəfdarı olan dekabrist ziyalılar və onlara meyilli zabitlər də yerli müsəlmanları sıxışdırmaq və ərazidən çıxarmaq barədə təkliflər vermişlər.

Yermolov, onun hərbi varisi, hinduları qırmış amerikalıları özünə nümunə hesab edən general Milyutin, qraf Paskeviç, digər hərbcilər tərəfindən gerçəkləşdirilməyə başlayan bu siyasəti radikal imperialist mövqeli P.Pestel belə ifadə etmişdir: “Bütün Qafqaz xalqlarını 2 qismə bölməli: dinc və savaşıclı. Birinciləri evlərində saxlamalı və Rusiya idarəçiliyi və güzəranı verməli, ikinciləri isə zor gücünə Rusiyanın içərilərinə köçürməli, bütün rus vilayətləri boyu azsaylı hissələrə parçalamalı”. Bu münasibət yalnız bəyanatlarda qalmayaraq, türklərin, dağlıların soyqırım hesab ediləcək faciələri ilə nəticələnmişdir. Qeyd edək ki, Qafqazdakı etnik faciələr bu ərazilərdə tarixən təxribatçı rol oynayan, imperiya siyasətinin alətinə çevrilən erməni terrorçu-millətçi ideoloqlarının və praktiklərinin fəaliyyəti ilə daim kəskinləşmiş və bu gün də davam etməkdədir.

Kütləvi repressiyalara və sürgünə ilk uğrayan xalqlardan biri Krım türkləri olmuşdur. Çar istilasından sonra yüz minlərlə Krım türkü vətəninə çıxarılmış, xeyli insan qətl edilmiş və ya əzablı yollarda ölmüşdür. 1790-cı ilə qədər 300 mindən çox türk yurdundan sürülmüş, 1803-cü ildə Krımı türklərdən tam təmizləməyə cəhd edilmiş, lakin bu plan bölgənin iqtisadiyyatını məhv edəcəyinə görə icra olunmamışdır. 1860-63-cü illər Krım müharibəsindən sonra sayı yüz minlərlə ölçülən kütləvi sürgün həyata keçirilmiş, on minlərlə insan Türkiyəyə çatmayaraq, yolda ölmüşdür. 1891-ci ildə bir-neçə il davam edən növbəti kütləvi sürgün başlamış, 1902-1903-cü illərdə yenidən təkrarlanmışdır. Faktiki olaraq, kütləvi sürgün XX əsrin 30-cu illərinə qədər davam etmiş, nəhayət, 1944-cü ildə yurdunda qalmış Krım türklərinin hamısı vətəninə çıxarılmışdır.

Azərbaycan, Axısqa, Şimali Qafqaz türklərinin və dağlıların folklorunda olduğu kimi Krım-tatar xalq yaradıcılığında da sürgün faciəsi öz geniş əksini tapmışdır. Sürgünə bir çox ağıllar, rəvayətlər həsr olunmuşdur. Çar imperi-

yasının milli toplum kimi məhvə düşər etdiyi Kırım tatarlarının sürün nəğmələrinin səciyyəvi nümunələrindən olan, XIX əsrə aid “Köç yırı” bu milli faciənin etnik varlığa vurduğu zərbənin dərinliyini əks etdirir:

Köç yırı

*Biz kətermiz Kırımdan, ey yar,
İttifaq olup.
Aytır da ağlarım!
Ne yerlerde ölürmüz, ey yar.
Ahlar çəkip,
Aytır da ağlarım!..
Sana hasret gitemiz, ey yar,
Güzel Kırım.
Aytır da ağlarım!..
Qürbet ellerə tüşip, ey yar,
Kıynaşırımız.
Aytır da ağlarım!
“Vatan-vatan!” diye biz, ey yar,
Can verirmiz.
Aytır da ağlarım!..*

Kırım türklərinin sürgün nəğmələri¹ tarixi tələləri onlarla ortaq olan digər türk xalqlarının “vətən ağıtları” ilə eyni məzmun və formaya malikdir:

*Кельди дуьулдан вапур, порткъа янашты,
Беклеп тургъан тувгъан-урув, зув-чув джылашты.
Биз вапургъа минген сонъ, копюрди деньиз.
Адымызны унутынъыз «мүаджир» деньиз.*

*Къырым, Къырым дегенинъ бир ешилъ ада,
Акъмесджит еним озъ коюм, оюм онда...*

*Келиятыр гемилер, тютюни будакъ,
Гонглюмиз кьалды Къырымда, джолумыз узакъ.*

Sürgün motivləri artıq XVIII əsrdən bu milli faciəni yaşamış türkdilli urumların folklorunda da dərin iz qoymuşdur. Urum folklorunda həm bu xalqın, həm də Krım tatarlarının Krımdan sürülməsi müxtəlif mətnlərdə, əsasən, nəğmələrdə öz əksini tapmışdır:

*Шанд'ерийле Ордан чыхтым,
Салгырын суйундан ичтим,
гайып, мүйшкүль дэрдэ дүйштүм.
Айрылдым, айрылдым,
Хырым, сендэн биз айрылдых.
Шу Хырымын адалары,
салдат (москол) долмуш одалары,
иле Ширин мырзалары.
Д'ечти д'еженин йарысы,
Хушлар йавусындан учту,
гарип гөйнүм (гөнлүм) сана жоошту.
Сен д'идэрсин атлар д'ибик,
биз халдых бунда йатлар д'ибик,
йанды багрымыз отлар д'ибик.
Сен д'идэрсин – огурлар олайды,
дэрия-дэниз йолун олайды,
беним дэ бир данем саг олайды!*

*Анемдэн-бабемдэн дуvasын алып, эй анем дэ,
Хырымдан чыхтых, эй ахыз,
айтыр да аглерим, йар.
Хырымдан чыхтым, йурт алдым, эй анем дэ,
тэмиз хырдыш, эй ахыз, айтыр да аглерим, йар.
Хырымдан чыхтым, эв салдым, эй анем дэ,
түпеси да хамуш, эй ахыз, айтыр да аглерим, йар,*

*пенжәреси шишедән (психадан), эй анем дә,
хапусу да талдан, эй ахыз, айтыр да ағлерим, үар!*

Minlərlə övladı müharibədə sovet dövləti uğrunda qəhrəmancasına vuruşan, arxa cəbhədə fədakarcasına çalışmışan çeçen-inquşların 1944-cü ilin 23 fevralında sürgünü də xalq yaradıcılığında öz geniş əksini tapmışdır. Bu mətnlərdə, o cümlədən, çeçenlərin ixtisarla təqdim etdiyimiz “Sürgün haqqında uzam”-nda sürgün faciəsi, bütöv bir millətin düşar olduğu fəlakət, vətən-yurd dərdi və qürbət acıları ifadə olunur. Bu kimi nəğmələr sovet rejiminin dövləti cinayətinin türk və dağlı milli-tarixi yaddaşına, etnik psixologiyaya və mədəniyyətə təsir gücünü və həm də bir çox müasir konfliktlərin tarixi qaynaqlarını göstərir:

Sürgün haqqında uzam

Xəncər tiyəsi polad tək möhkəmdir – // ancaq onu da əridir mavi alov. // Sən necə də güclüsən, ürəyim mənim! // Qadir Delanın hökmüylə // Səni yurdundan ayıranda, // Sən yanmadın və partlamadın, köksümdə ürəyim. // Nədən düzəlmisən sən? // Sən necə də möhkəmsən, ürəyim mənim! // buz kimi bulaqları donduraraq, // ağacları qırovla basaraq, // Çeçen-Inquşetiyaya dondurucu xəbər gələndə – // sən yanmadın və partlamadın, köksümdə ürəyim. // Nədən düzəlmisən sən? // Sən necə də güclüsən, ürəyim mənim! // Evdən ata-anaları çıxararaq, // mələkləri ana döşündən ayıraraq, // həmin səhər bizi yurduumuzdan qovanda – // sən yanmadın və partlamadın, köksümdə ürəyim. // Nədən düzəlmisən sən? // Sən necə də möhkəmsən, ürəyim mənim!.. // ...Analar qoynunda mələkləri ağladanda, // bacı qardaşları bir-birinə səslədəndə, // bizi atəşli maşına dolduran gündə, // sən yanmadın və partlamadın, köksümdə ürəyim. // Nədən düzəlmisən sən? // Sən necə də möhkəmsən, ürəyim mənim! // Əjdaha ağzından alov

*püskürərək, // polad yolda zərif bədəni qıvrılaraq, // bu atəş
maşını zülmətə uçanda, // sən yanmadın və partlamadın,
köksümdə ürəyim. // Nədən düzəlmisən sən? // Sən necə də
güclüsən, ürəyim mənim! // Biz uzun yol qorxusundan //
canavar tək ulaşmaq istəyəndə, // ana qucağında mələklər
südə tapmayıb ağlayanda, // sən yanmadın və partlamadın,
köksümdə ürəyim. // Nədən düzəlmisən sən? // Sən necə də
məhkəmsən, ürəyim mənim!.. // ...Bu dünyaya lənət olsun! //
Ey dünya, günəş işığına qərq olsan da, sənə lənət olsun!.. //
...Yalalay-i valayla, valaylal-i yalalay! // ...Mənə əziz
olanların hamısı qara torpağa gömüldü. // Mənə acı zəhər
oldun, sevdiyim dünya. // Sevdiyim dünya, sən dözülməz
oldun!..*

Qaraçay-balkarların sürgün folklorunda da yurd həsrəti, doğma dağların xiffəti, uzaq bozqırlarda keçən qərrib güzəranının acıları, eyni zamanda, sönməz vətən eşqi, milli iradənin gücü ifadə olunur. Qaraçay-balkarların “Бушуу китаб” (“Dərd kitabı”), “Кёзлерибизден кьан тама” (“Gölərimizdən qan dama”), “Кёчгюнчюле эсермеси” (“Köçgünçülük kəlmələri”) kimi toplularda çap olunmuş sürgün nəğmələrindən aşağıdakı parçalar bu faciənin dərinliyini aşkarlayır:

*Хайдагъыз, таула, тау а кийикле,
Тау жугъутурла, маралла!
Сизни бек сюйген, сизнича ёсген
Таулула кетип баралла.
Хайдагъыз, къушла, тау а кийикле...*

*Xoşca qalın, dağlar, keyiklər, // dağ kəlləri, marallar!
// Sizin vurğununuz olan və siztək böyüyən // dağlıları sizdən
ayırırlar. // Əlvida, qartallar, keyiklər...*

*Бу кыйынлыкъланы кѣтюрюп туралмай,
Бюгюлюп, жияйла терекле.
Хужу кълдыла да, байтамал болдула
Къарачайда къолан ийнекле.*

*Bu dağlar tab gətirməz, boyun əyib, ağlayır dağlar da.
// Sahibsiz qalib, məhkumdur – // baytamal (atılmış) oldu
Qaraçayda xallı inəklər.*

*Ачдан ёлдоу аммабыз,
Къарыусузду жаныбыз.
Уллу Аллах, сен болуш,
Тирилича саныбыз.*

*Nənəm acından öldü, // Ruhumuz ağrıyır, // Ulu Allah,
kömək ol, // Qüdrətimizi dirçəlt.*

Azərbaycan türklərinin də son əsrlərdə çar imperiyasından və sovet rejimindən yaşadığı sürgünlər, qürbət acısı, vətənsizlik dərdi xüsusi hicrət ədəbiyyatını yaratmışdır. Müxtəlif dövrlərdə siyasi səbəblərdən vətəninə tərk etmək məcburiyyətində qalmış yazıçı və şairlərimizin yaratdığı mühacirət ədəbiyatı milli mədəniyyətimizin mühüm tərkib hissəsinə çevrilmişdir: “Azərbaycan ədəbiyyatını bir bütöv kimi təsəvvürümüzə gətirməyə çalışsaq, bu bütövün böyük bir hissəsi emiqrasiyada məhrumiyyətlər bahasına yaradılan ədəbiyyatdır”ⁱⁱ.

Bir çox müəlliflərin yaradıcılığında izlənən sürgün, mühacirət poeziyasının nümunəsi kimi böyük şairimiz Almas İldırımın məzmun və formaca yuxarıda qeyd etdiyimiz “vətən ağıtları”na yaxın olan “Azərin duası” (əsərdə Azərbaycan anlamını ifadə edən “Azər” sözü həm də şairin oğlunun adıdır) şeirini təqdim edirik:

Azərin duası

Həsərət qalib doğma yurdun nazlı

*müşfiq qucağına,
Gözlər yaşlı, boyun bükük, vətənsizmi öləcəyəm?
Göz dikərək yad ellərin şəfa verməz ocağına,
Böylə qərib, bir parçacıq kəfənsizmi öləcəyəm?*

Ulu Tanrım... Günahmı bu, bahar gəldi,

*mən çağladım
Bu bir elin diləyidir, yad bir sözə uyduğum yox.
Dünya sevdi, mən də sevdim, ellər güldü,
mən ağladım.
Sevdim, amma dizlərinə bir dəfə də baş
qoyduğum yox.*

Tanrım! Mana çoxmu gördün od sovuran

*torpağımı?
Cənnət sənin, Kəbə sənin, bir məzarlıq
yurdumu ver!
Cəhənnəmdən alsın burax dünya mənim
sorağımı,
Mənə yalnız bir içim su, baş qoyacaq
bir az da yer.*

Sürgün, mühacirət, yurd həsrəti, qəriblik mövzusu, təəssüf ki, keçən əsrin sonlarında Qarabağ savaşı ilə bağlı yenidən aktuallaşdı. XX əsrin axırlarında soydaşlarımız Dağlıq Qarabağ və ətraf bölgələrdən, eləcə də, Qərbi Azərbaycan baycandan bu ərazilərdə çar imperiyası tərəfindən “erməni inzibati vahidi”, bolşevik rejimi tərəfindən isə “Ermənistan SSR” adıyla yaradılmış qondarma qurum (və sonrakı “Ermənistan Respublikası”) tərəfindən sovet rəhbərliyinin dəstəyi və birbaşa iştirakı ilə artıq dövlət səviyyəsində

kütləvi çıxarılmağa başladı və bu proses 1980-ci illərin sonlarında – 90-cı illərin əvvəllərində tam yekunlaşdı.

Bu yeni tarixi faciə folklor və ədəbiyyatımızda öz əksini tapdı. Məzmun və formaca yuxarıda qeyd etdiyimiz “vətən ağıtları”na yaxın olan əsərlərdən tanınmış müğənni Nizami Abdullayevin yurd yangısıyla ifa etdiyi “Ey Vətən oğlu” ağı-nəğməsinə bu ənənənin səciyyəvi nümunəsi kimi təqdim edirik:

*Yağılar köksümü talan edibdir,
Gəl, boyuna qurban, ey vətən oğlu!
Göyçəm, Zəngəzurum əldən gedibdir,
Gəl, boyuna qurban, ey vətən oğlu!*

*Nəqərat:
Şuşa dağlarını sis-duman almış,
Xarı bülbülümün gözləri dolmuş,
Topxana meşəsi saçını yolmuş,
Gəl, boyuna qurban, ey vətən oğlu!*

*Bilmirəm necəyəm, indi hardayam,
Gecəli-gündüzlü intizardayam,
Məskənim Qarabağ, yaman dardayam,
Gəl, boyuna qurban, ey vətən oğlu!
Nəqərat.*

XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq çarizm və bolşevik rejimi tərəfindən kütləvi repressiyalara məruz qalmış və milli haqları hələ də bərpa olunmamış etnik toplumlardan biri də Axısqa türkləridir.

Qədim dövrlərdən türklərin yerli əhali kimi yaşadığı Axısqa ərazisində bir müddət Atabəylik, sonralar isə Osmanlı dövlətinin paşalığı olmuşdur. Axısqaanın yüksəlişi XIX əsrə qədər davam etmiş, paşalıq və 50 minlik əhalisi

olan Axısqa şəhəri sultanlığın mühüm mədəniyyət mərkəzinə çevrilmişdir... 1828-ci ilin avqustunda qraf İ.F.Paskeviçin başçılığı ilə çar qoşunları Axısqa paşalığına həmlə edir, qeyri-bərabər döyüşdə türklər məğlub olur, qüdrətli Axısqa paşalığının tarixinə son qoyulur. Axısqanın siyasi əhəmiyyətini Qafqaza sürülmüş məşhur dekabrist M.S.Luninin sözləri yaxşı ifadə edir: «*Siyasi baxımdan Axalsixin tutulması Parisin tutulmasından daha vacibdir*»ⁱⁱⁱ.

Qeyd edək ki, bir çox dekabristlər və digər tanınmış şəxslər (E.S. Musin-Puşkin, A.A.Fok, M.İ.Puşin, P.A.Bestujev, A.A.Bestujev-Marlinski, V.S.Tolstoy, Z.Q.Çernışov, E.E.Laçınov, P.M.Leman, İ.Q.Burtsov və b.) bu dövrdəki rus-türk müharibələrində iştirak etmişlər. Onların şəhədləri, xatirələri türk nizami ordusu və yerli əhalinin qəhrəmanlıq savaşını, dönməzliyini təsdiq edir, ümumən, müharibənin bir çox detallarını, o cümlədən, erməni fitnə və xəyanətini aşkarlayır.

Axısqanın süqutu ilə buranın zəngin mədəniyyəti də tənəzzül edir. Bu mədəniyyət isə həqiqətən çox zəngin idi. Axısqa Osmanlı dövlətinin tək hərbi deyil, həm də mədəni mərkəzlərindən biri kimi tanınırdı. Taleyin oyunu elə gətirib ki, süqut dövründə Axısqa paşalığının mədəni həyatı haqqında təsəvvür yaradan ən maraqlı sənədlərdən birini xalqımızın oğlu Abbasqulu ağa Bakıxanov tərtib etmişdir. Bu sənəd 1828-ci ilin sentyabr-oktyabrında Bakıxanovun hazırladığı «Axısqa kitabxanasındakı əlyazmaların təsviri»-dir^{iv}.

Çar ordusu tutduğu ərazilərdəki mədəniyyət incilərini də zəbt edirdi. Bunun üçün də Şərq dillərini bilən ziyalıların, o cümlədən, A.A.Bakıxanovun xidmətindən istifadə olunurdu. Axısqaya qədər, Bakıxanov Ərdəbil kitabxanasının müsadirəsində iştirak edibmiş.

Axısqa tutulduqdan sonra əlahiddə Qafqaz korpusunun baş komandanı qraf İ.F.Paskeviç öz tərcüməçisi

A.A.Bakıxanova və Axısqa əməliyyatının digər iştirakçısı, türk dilini bilən hərbiçi N.N.Muravyova yerli kitabxana haqqında xüsusi əmr verir. Bu əmrlə onlara Əhmədiyyə cəməsi nəzdində olan məşhur mədrəsənin kitabxanasındakı bütün dəyərli əlyazmaları nəzərdən keçirib hərbi qənimət kimi müsadirə etmək tapşırılır.

A.Bakıxanovun tərtib etdiyi məlumatda bildirilir ki, Əhmədiyyə cəməsində ayrıca binada yerləşən mədrəsədə ərəb, türk və fars dillərində müxtəlif elmlər tədris olunurmuş. Abbasqulu ağa bu güclü tədris ocağının Axısqada həmişə mövcud olduğunu ayrıca qeyd edir. Kitabxanadan tapılmış 300-dən çox nadir əlyazmaları və çap kitabları əsasən dərsliklərdən və elmi əsərlərdən ibarət imiş. Bakıxanov bunlardan 148 nömrə altında 153 cild kitab və iki nadir Quran seçmiş və onların həm ərəb, həm də rus dillərində 14 səhifəlik təsvirini vermişdir.

Abbasqulu ağa qrammatika, ritorika, söz sənəti, riyaziyyat, astronomiya, fəlsəfə, ilahiyyat, hüquq, ədliyyə və başqa sahələrə aid bu nadir əsərlərin Rusiyada yaradılacaq Asiya tədris müəssisəsi üçün çox gərəkli olacağını xüsusi göstərir.

...Ərzurum, Ərdəbil, Bəyazıt, Dərbənd, Qars, İrəvan, Təbriz, Gəncə, Bakı əlyazmaları kimi, Axısqanın mənəvi sərvəti də Peterburqa göndərilir...

Axısqa kitabxanasının müsadirəsi zamanı baş vermiş və general N.N.Muravyovun qələmə aldığı bir hadisə ibrətamizdir^v. Muravyov yazır ki, Əhmədiyyə cəməsindəki kitabxanayı araşdırmaq üçün 70 yaşlı ağsaqqal olan Axısqa əfəndisini köməyə dəvət etdik. Əlyazmaları araşdırılan vaxt kitabxanada, bu müqəddəs elm məbəbində, bir top mərmisi tapılır. Mərmilə kitabxananın divarını deşib içəri düşmüş, amma partlamamışdı. Muravyov mərmini götürüb ixtiyar əfəndiyə yaxınlaşır və gülümsəyərək soruşur:

– Hörmətli əfəndi, bəs bu naməni hansı sıraya yazaq?

Zabitin sözləri qocaya çox təsir edir, sifəti tutulmuş əfəndi mərmini alıb əlində hərləyir, dərinə köks ötürüb deyir:

– Bunu isə bu dünyanın faniliyi haqqında xatirələr cərgəsinə yazın...

Beləliklə, Axısqa paşalığının türk mədəniyyəti məhv edilir... XIX yüzilliyin şairlərindən Qarslı Bəhri sanki şimal səltənətindən gələn bu təhlükəni duyaraq demişdi:

*Gəlmə, Moskof, gəlmə Karsa,
Cənnət küfrə mal olurmu?*

Kobliyan (Altunqala) bölgəsindən olan Çərkəzoğlu (XVIII-XIX əsrin əvvəlləri) hələ Tiflis (1801) və Şirvanın (1806) işğalına belə münasibət bildirmişdi:

*Koca Gence, Şirvan alkan boyandı,
Üləmə yatağı Şeki də yandı,
Tiflizdən Azqura geldi dayandı,
Bunlar bize xitab: «uyan», değil mi?*

Axısqaqanın süqutundan sonra Aşıq Güləli belə yazırdı:

*Axısqa gül idi gitti,
Bir əhli dil idi gitti,
Söyləyin Sultan Mahmuta
İstanbul kilidi gitti.*

Axısqaqanın məşhur şairi Pulateli Molla Məhəmməd Səfili:

*Axısqa yıxılmış, olmuşdur əsir,
Nə kilim qalmışdır, nə əski həsir,
Əhmədiyyə camisi olmuşdur yesir,
Ağliyer gözlərim, dolmuşdur kana...*

Axisqanın işğalı, Əhmədiyyə cəməsinin və mədrəsəsinin taleyi xalq şeirində belə ifadə olunub:

*Əhmədiyyə cəməsi söküldü,
Arabayla Urusetə çəkildi,
O vaxt mislimanın beli бүküldü,
Ağla, nənəm, ayrılacax zamandır.*

Axisqanın işğaldan sonrakı acınacaqlı halı şair Abdullahın “Həzə şikəstə” şeirində də bədii ifadəsini tapıb. Dinin-imanın əldən getdiyini, haqq-ədalətin tapdandığını, yaxşı-yamanın seçilmədiyini görən şair bədbin ovqata qapılır, şəxsi və milli taleyin faciəviliyindən əzab çəkir və çıxış yolunu Osmanlıya mühacirətdə görür. Eyni zamanda, mühacirətin də millət və din-iman üçün faciəviliyini anlayır:

*...Fursət buldı kafir tutdı cahani,
heç ərəməz urus yaxşı-yamani,
Şəriyətə nətbin etdi zakoni,
kamusuna vardır meyyəmin sənini.*

Paşalığın süqutu ilə Axisqanın tarixində yeni dövr başlanır. Bu mahalda iki qəza – Axalsıx (Axisqa) və Axıl-kələk uyezdləri yaradılır. Yerli türk əhalisinə qarşı mürtəcə imperiya siyasəti yürüdüldü: türklərin xeyli hissəsi Osmanlıya köçürülür, Cavaxet tərəflər az qala tam boşalır. Bu torpaqların Qars, Bəyazid mühacirləri hesabına kütləvi şəkildə erməniləşdirilməsi başlanır. Qafqaz xalqlarının taleyilə oynayan Paşkeviçin əmri ilə ilk vaxtda 30 min, bir qədər sonra isə 100 mindən çox erməni Axisqaya yerləşdirilir. XIX əsrin ortalarında və sonralar da kütləvi erməniləşdirmə siyasəti davam edir. İmperiya mərkəzindən 3.000 sektant-duxobor da buraya sürülür. 50 minlik Axisqa şəhərinin əhalisi işğaldan sonra 10-13 minə düşür, çar

əsarətinin ilk illərində Cavaxetdə 29 kəndi hökumət türklərdən cəmi 3.600 rubla alır, əhali Türkiyəyə köçür. Mühəribədən sonra çar imperiyasının əlinə keçmiş 10 sancağın əhalisi yarıdan çox azalır, 45 minə enir. Türklərin Axısqa və Axıləkəkdən 1828-ci ildən başlayan məcburi köçü çar hakimiyyətinin bütün dövrlərində və sonralar da davam etmişdir. İşğaldan sonrakı ilk illərdə Paskeviç Türkiyədən təşviqlə gətirərək bu torpaqlarda yerləşdirdiyi 30.000-dən çox erməninin hər birinə 25 rubl kömək göstərmiş, onlar uzun müddət vergilərdən azad edilmişlər. Rus-türk münasibətlərinin kəskinləşdiyi vaxtlarda türklərin yurdlarından çıxarılması sürətlənmiş, yalnız 1878-ci ildə 22.743 türk Ərdəhandan Anadolunun içərilərinə köçməyə məcbur olmuşdur. Bütün bu dövrlərdə və indi də yerli xalqların, ilk növbədə, türklərin vəziyyətini ağırlaşdıran, hətta çar hakimiyyətini səhv və dövlətin özünə zərər verən addımlara sürükləyən amil erməni təxribatı olmuşdur.

Ermənilərin Qafqazdakı fitnəkarlıqlarına və yerli xalqların taleyindəki faciəli roluna aid kitab müəllifi amerikalı S.A.Uimz yazır: «1880-ci illərdə indiki Qafqaz adlanan o vaxtkı cənubi Rusiyada və Balkanlarda yaşayan əhalinin əksəri müsəlman idi. 1923-cü ilədək bütün bunlar dəyişdi və əksər müsəlman bu yerləri tərk etdi. 1820-ci ildən 1923-cü il arasında milyonlarla müsəlman öz ev-eşiyindən və torpaqlarından didərgin salındı. 5,5 milyondan artıq adam ya müharibələrdə öldürüldü, ya didərginlikdə, ya da sonralar aclıq və xəstəlikdən dünyasını dəyişdi... Bu müharibələr ərzində Rus İmperiyasında yaşayan ermənilər İranda və Osmanlı İmperiyasında yaşayan ermənilərlə birləşərək öz dostlarının və qonşularının əleyhinə doyüşən ruslara kömək edirdilər... Rusların işğal etdiyi ərazilərdəki çoxsaylı müsəlman əhalisi çoxlu adam itkisi bahasına öz ev-eşiyindən qovulur, onların arxasınca isə erməni xristianlar həmin ev-eşiklərə sahib dururdu. Bax, məhz bu üsulla indi

Ermənistan Respublikası adlanan ərazidə erməni əhalisinin üstünlüyü əmələ gətirilmişdir – bu üstünlük rusların hərbi gücü sayəsində yaradılmışdır. Beləliklə, onların «qədim» vətən adlandırdığı ölkənin tarixi 1850-ci illərin ortalarından başlayır»^{vi}.

Qafqazın məşhur tədqiqatçısı V.Veliçko Axısqa-Axıl-kələkdə müsəlmanların yerini tutmuş ermənilər haqqında yazırdı: «ermənilər orada XIX yüzilliyin birinci yarısında böyük miqdarda peyda oldular, özü də Türkiyədən qaçqınlar kimi, yerli *əhali kimi yox*»^{vii}.

Lakin heç bir əndazəyə sığmayan erməniləşdirmə siyasəti bir qədər sonra nəinki türklər, eləcə də digər xalqlar, o cümlədən, ruslar və gürcülər üçün də öz ağır nəticələrini verir. Əvvəl türklərə xəyanət etmiş ermənilər, ayaqları yer alan kimi indi də rusların özü üçün bəlaya çevrilirlər. Axısqadakı erməni icması yerli türk və gürcü abidələrini erməniləşdirməyə, pravoslav rusları sıxışdırmağa, dövlətə qarşı fitnələrə başlayır. Bu fitnəkarlıq rus və gürcü ziyalıların, o cümlədən, A.S.Puşkinin, A.S.Qriboyedovun, N.İ.Şavrovun, V.L.Veliçkonun, İ.Çavçavadzenin əsərlərində, XIX-XX əsrin əvvəllərinin mətbuatında geniş şərh olunub. 1897-ci ildə «Qafqaz» dərgisində (№ 94) dərc olunmuş «Axaltsix dözümsüzlüyü» adlı məqalədə erməni icmasının ruslara, gürcülərə və türklərə qarşı törətdikləri fitnələr ətraflı təsvir olunur^{viii}.

Axısqa və Cavaxetin 150 il əvvəl başlanmış erməniləşdirilməsi prosesinin Gürcüstan üçün acı nəticələri bu gün özünü daha kəskinliyi ilə göstərməkdədir. 1979 və 1989 cu illərdəki statistikaya görə ermənilər müvafiq olaraq Axıl-kələkdə 91,7 % və 91,3 %, Boqdanovkada 88 % və 89,6 %, Axısqada 47,7 % və 42,8 %, Zaqada 28,4 % və 28,5 %, Asnipdzada 21,3 % və 19,1 %, Tetriskaroda (Ağbulaq) 14,3 % və 12,4 % təşkil etmişlər (Sovet Gürcüstanı, 13 sentyabr 1990). Hazırda Cavaxet ərazisi erməni separatizminin

növbəti qaynar mərkəzinə çevrilmişdir. Bu bölgədə «Cavaxk», «Virk» kimi terrorçu-separatçı təşkilatlar, «Daşnaksüt-yun»un, digər bu kimi partiyaların yerli özəyini yaratmış erməni separatçıları bütöv Samshe Cavaxet və Kvemo Kartli (Borçalı) ərazilərində təxribat aparır, avtonomiya, son nəticədə isə Ermənistanla birləşmək üçün çalışırlar. Cavaxetdə rəsmi sənədlər, hətta Gürcüstanın mərkəzi orqanlarına müraciətlər də ermənicə yazılır, hətta milliyyətçi-separatçı «Virk» partiyası ölkənin Ədliyyə Nazirliyinə qeydiyyat sənədlərini də ermənicə göndərir^{ix}. Gürcüstanın parlament seçkilərində də Samshe-Cavaxet və Kvemo Kartli erməniləri normal vətəndaşlar kimi sərbəst deyil, bu regionların Erməni təşkilatları nümayəndələri şurasının tələbi ilə «vahid cəbhə»dən çıxış edirlər^x. Qeyd edək ki, erməni mənbələrinə görə, Abxaziyada 70 minlik sayla abxazlardan (90 min) sonra ikinci xalq olan ermənilər buradakı hərbi-separatçı hərəkatın əsas iştirakçısı olmuşlar (burada da «Krunk», «Maştos» kimi millətçi erməni təşkilatları fəaliyyət göstərir). Hazırda Cavaxet əhalisinin 97 %, Axısqaqanın 40 % təşkil etdiklərini iddia edən ermənilər bu ərazilərin Gürcüstandan təcridlənməsi, azərbaycanlıların sıxışdırılması, türklərin yurdlarına buraxılmaması üçün intensiv iş aparırlar. Cavaxetin erməni əhalisinin 80 %-i Ermənistan vətəndaşlığı alıb və Gürcüstan qanunvericiliyinə görə bunlar avtomatik olaraq gürcü vətəndaşlığından və müvafiq hüquqlardan məhrum edilməlidirlər^{xi}. Ermənilərin iddia etdiyi torpaqlar min illərlə türklərin və gürcülərin sülh içində yaşadığı ərazilər, Axısqa və Borçalı türklərinin doğma yurdlarıdır.

Bu məqamda vaxtilə qaçqın və səfil erməniləri Axıləkəkdəki Dırqına kəndində ürək genişliyi ilə qarşılamış, onlara yer vermiş, əvəzində şairin otlağına yiyələnmiş təzə qonşuların həyasız nankorluğuyla üzləşmiş Xasta Hasanın söylədikləri yada düşür:

*Erməniyə yol açıldı,
Yuva saldı Dırqınada
Yerli getdi, yersiz qaldı,
Əcəb haldı Dırqınada.*

*Adına deyillər Tigrən,
Üzündəki ətdən igrən,
Əlindəki dəmir dirgən
Çalhaçaldı Dırqınada.*

*Çayırları düz gördülər,
Özlərini yüz gördülər,
Xəstəni yalnız gördülər,
Qalmaqaldı Dırqınada,
Yersiz gəldi, yerli qaç.*

Məşhur şair Molla Məhəmməd Səfili Axısqaının işğalından sonra buralara sahiblənməyə başlayan ermənilərin şərəfsiz hərəkətlərinə, insanlığa, dinə-imana zidd davranışına ürək yanğısıyla münasibət bildirir:

Camican

*Xerolilar Osmannıya qaçarlar,
Ermanilər sədirlərə keçarlar,
Cami havlisində şarab içarlar
Nə gündən günlərə qaldın, camican.*

*Ermanilər gəlür bunda tururlar,
İstikani bir-birinə vururlar,
Əzənin yerinə zəngi vururlar,
Oxunmaz əzənlər, qaldın, camican.*

*Ermanilər kəndi dinin taparlar,
İstikani bir-birindən qaparlar,*

*Mehrabın yerinə bir xaç tikarlar.
Nə gündən günlərə qaldın, camican,*

*Məraqimdən bənim başım ağarur,
Bozulur mehrabın, cami tağılur,
Keşiş gəlib bico-bico bağırur,
Nə gündən günlərə qaldın, camican.*

*Səfili bekar durub gəzməsin,
Ermənilər camiləri bozmasın,
Allah sənin işin hillə bəzəsin,
Xeyir olsun sənin işin, camican.*

Başqa xalqlara qarşı yönəlmiş erməni fitnələrini açıb göstərən «Axaltsız dözümsüzlüyü» məqaləsi belə bir sualla bitir: «Ölkənin yerli əhalisi, türklər necə olmuşlar və necə olub ki, onları erməni mühacirləri əvəz etmişlər?» – Əfsus ki, bu suala çox sonralar da – Göycədən, Ağbabadan, Zəngəzurdan, Qarabağdan sonra da cavab verilmədi. Amma nə vaxtsa veriləcək!..

Müxtəlif dövrlərdə Qafqaz müsəlmanlarının milli varlığına qarşı yönəlmiş cinayət növbəti dəfə sovet rejimi tərəfindən 1944-cü ildə törədilir – qaraçaylar, çeçenlər, inquşlar, noqaylar, balkarlar, kalmıqlar, Krım türkləri, eləcə də, Azərbaycan türklərinin müəyyən hissəsi Orta Asiya və Sibirə sürgün edilir Çar dövründə olduğu kimi, sovet rejimində də Qafqaz və Krım müsəlmanlarının sürgünü özlüyündə tarixi və dövləti cinayət olmaqla yanaşı, icra mexanizminin amansızlığına görə də ikiqat cinayət hesab edilə bilər.

1944-cü ildə bolşevik rejimi eyni cinayəti Axısqada da törədir: həmin il noyabrın 14-15-də Axısqa türkləri doğma yurdlarından çıxarılaraq qeyri-insani şəraitdə yük vaqon-

larında uzaq Türkünstanə sürgün edilmiş, onların məskənlərinə gürcülər və ermənilər köçürülmüşdür.

Qədim yurdundan – ulu dağlardan, yaşıl meşələrdən, dıbsız dərələrdən dəhşətli dərəcədə qəfil və vəhşicəsinə qoparılmış, yalquzaq səhralara atılmış, bütün insani hüquqlardan məhrum edilmiş Axısqa türklərini azğın şovinstlər əzablı məhvə düşər etmişdi. Axısqa türklərinin, eləcə də digər xalqların başına gətirilən faciələrin bütün dəhşətlərini təsvir etmək mümkün deyil. Əzablı yollarda, sürgün ağrılarından, xəstəlikdən, məhrumiyyətlərdən minlərlə türk həlak olur. Acı sürgün illərində türklər mənəvi əzablara məruz qalır. Bir qədər sonra isə onların soy-kökünə qəsd edilir – türk olduqları üçün sürülən bu insanların indi də türk adı dəyişdirilir, sənədlərdə türk sözü yazılması yasaq edilir!

Bu insanlığa zidd cinayət Sovetlər Birliyində türklərə, müsəlmanlara (Kırım, Quzey Qafqaz, Qərbi Azərbaycan, Volqaboyu və digər yerlərdə) qarşı bolşevik-xristian şovinizminin ümumi tipologiyasını aşkarladığı və bu xalq hələ də vətəninə qaytarılmadığı üçün həmin sürgün faciəsinin mexanizmini bir qədər açıqlamaq istərdik.

Sənədlərdən məlum olur ki, türklərin köçürülməsi planı çoxdan hazırlanmış. Bu məqsədlə hələ müharibənin əvvəlindən Borjomdan Valeyə 70 kilometrlik dəmir yolu çəkilir. Yol çəkilişində fəhləlik edənlər də elə ərləri müharibədə olan türk qadınları, çocuqları olur və sonradan onları bu yolla da vətənlərindən sürürlər...

24 iyul 1944-cü ildə SSRİ Daxili İşlər naziri L.Beriya Stalinə, guya Türkiyə ilə sərhədlərdə təhlükəsizliyi təmin etmək məqsədilə Cənubi Gürcüstandan «türk, kürd və həmşinlərin» köçürülməsi üçün rəsmi müraciət edir. Təhlükəsizlik məsələsi uydurma və əsassız bəhanə idi. Türklərin, kürdlərin, eləcə də Şimali Qafqaz dağlılarının böyük əksəriyyəti müharibədə sovet ordusunun tərkibində almanlara qarşı qəhrəmancasına döyüşürdü. Əslində, müharibənin axırlarında Türkiyə Sovetlər üçün deyil, SSRİ Türkiyə üçün

təhlükə mənbəyinə çevrilmişdi. 1944-cü ilin yazında Moskva Türkiyəyə hücum planı hazırlamışdı. Zaqafqaziya hərbi dairəsi bununla bağlı Türkiyədə əhaliylə davranış haqqında «Sovet əsgərinə yaddaş» tərtib etmiş, lazımlara toxunmamaq, ağsaqqallarla ehtiyatlı davranmaq tapşırılmışdı. Bu plana görə ilk mərhələdə Qars, Artvin, Ərdəhan, Trabzon, sonra isə Ərzurum, Bayburt, Giresun tutulmalı imiş. Həmin yerlərdə hakimiyyətə gürcü, erməni, türk kommunistləri gətirilməliymiş.

Türklərin sürülməsi haqqında 6279 sayılı qərar Sovet İttifaqı Dövlət Müdafiə Komitəsi tərəfindən 1944-cü ilin 31 iyulunda verilir. Onu da qeyd edək ki, bu cinayətkar və qanunsuz qərarın 27 bəndindən 11-i sürgün edilən türklərə yox, onların hazır yurd-yuvasına yerləşdiriləcək gürcülərə və ermənilərə yaradılacaq münbit şəraitə və güzəştlərə həsr olunub.

Sürgün ərəfəsində türklər arasında təhqiredici təbliğat aparılır, onlara gürcülüüyü qəbul etdirmək üçün bir çox cəhdlər edilir. Lakin hətta gürcü mənbələrində də göstərildiyi kimi, əhali belə təhqiramiz təklifləri qəti rədd edir, hamı türk olduğunu qətiyyətlə təsdiqləyir^{xii}.

1944-cü ilin 13 noyabrında «kommunist iməciliyi» keçirilir, yollar heç nədən xəbəri olmayan xalqa təmir etdirilir! İməciliyin səhəri günü, 1944-cü il noyabrın 14-də gecə başlayaraq, 15-i səhərə qədər bir neçə saatda böyük bir ərazidə yaşayan 120 minə qədər Axısqa türkü vəhşicəsinə, soldat süngüləriylə ocaqlarından qoparılır, maşınlarla Vale stansiyasına, oradan da xüsusi eşelonlarla uzaq Türkünstanə sürülür. Ümumilikdə 18 noyabra qədər başa çatan sürgünü 20.000-dən çox sovet əsgəri həyata keçirir. Acarıstanda isə sürgün 25-26 noyabra yekunlaşır. Artıq 15 noyabrda Gürcüstan Dövlət Təhlükəsizliyi xalq komissarı Raspava Beri-yaya saat 18-ə 26.591 nəfərin eşelona «doldurulduğu» haqqında məlumat verir. 17 noyabr saat 16-ya isə 81.324 nəfər yola salınır. L.Beryanın İ.V.Stalinə, V.M.Molotova,

Q.M.Malenkova 28 noyabr 1944-cü il tarixli 1281/6 sayılı məktubunda sürgünə 20 sentyabrdan hazırlıq aparıldığı, sürgünün Axısqa, Adıgün, Aspidza, Axılkelək, Boqdanovka rayonlarında 15-18 noyabrda, Acarıstan Muxtar Respublikasında 25-26 noyabrda başa çatdığı, 91.095 adamın sürüldüyü, bu yerlərə Gürcüstanın başqa ərazilərindən 7000 təsərrüfatın yerləşdiriləcəyi və sürgün eşelonlarının Özbəkistan, Qazaxıstan, Qırğızıstana doğru yolda olduğu bildirilir.

NKVD-nin digər məlumatına görə, 1944-cü il dekabrın ortalarına 92.307 nəfər sürülür (18.923 – kişi, yəni qocalar, əlillər və yeniyetmələr, 27.399 – qadın, 45.985 – 16 yaşa qədər uşaq – bunlar sovet dövlətinə təhlükə törətdirmiş!). Rəsmi məlumatlara görə, 1944-cü ilin noyabr-dekabrında və 1945-ci ilin yanvarında Gürcüstandan ümumilikdə 95.699 nəfər sürülür. Ermənilər də bu prosesdə fəal iştirak edir. 1937-ci ildə Ömər Faiqin qətlinə fərman vermiş erməni Kobulov 1944-cü ilin oktyabrında Beriyaya belə bir müraciət göndərir ki, Özbəkistan nəzərdə tutulan 30.000 əvəzinə 50.000 nəfər qəbul etməyə hazırdır.

Sürgünü həyata keçirmiş 20.000 NKVD və NKQB işçisindən 417 nəfər göstərdikləri fəallığa görə – qocaları, qadınları, uşaqları vəhşicəsinə yurdundan çıxardığına görə! – SSRİ orden və medallarıyla təltif edilir. İnsanlığa qarşı cinayət cinayətkar rejimin rəsmi təntənəsi kimi qeyd olunur və mükafatlandırılır!

Sürgün eşelonları Daşkənd vilayətinə 9 dekabrda çatır. Cəmi iki-üç günlük ərzaq götürmüş, yüngül paltarda evlərinə çıxarılmış əhəlinin soyuq qış aylarında sınıq-salxaq yük vaqonlarında çəkdiyi iztirabları sözlə bildirmək çətinidir.

SSRİ DİXX (NKVD) məlumatına görə 1948-ci ilin iyununa qədər 14.895 axısqalı həlak olur, lakin əslində həlak olanların sayı 30.000-dən çox, o cümlədən 17.000-i günahsız uşaqlardır^{xiii}.

Ataları, ərləri, oğulları, qardaşları, nəvələri müharibədə döyüşən, məmləkəti qoruyan anaların, bacıların, nənələrin, uşaqların soyuq qış günlərində, uzun sürgün yollarında nələr çəkdiyini təsvir etməkdə qələm acizdir...

Yalnız bəzi faktları sadalayaq...

...Yola çıxmaq üçün cəmi 2 saat vaxt və 3 günlük ərzaq götürülməsinə icazə verilir...

...Elə yoldaca, sınıq-sökük, soyuq vaqonlarda 17 mindən çox adam tələf olur, meyitləri soldatlar vaqonlardan yollara atırlar...

Bəzi məlumatlara görə, yalnız 1945-ci ildə sürgün yerində 6.902 nəfər ölüb^{xiv}, - yollarda, sürgündə qocaların, qadınların, körpələrin əzabları sürgünü düşməncəsinə, heç bir hazırlıq aparmadan icra etmiş sovet rejiminin cinayətlərindəndir.

...1944-1948-ci illərdə sürgündə dərddən, xəstəlikdən, acından ölən 30 mindən çox türkdən başqa, müharibədə döyüşən 46 mindən artıq Axısqa türkünün 25 mindən çoxu həlak olur. Qayıdanların xeyli hissəsi qohumlarını sağ tapmır. Müharibə qazilərini cinayətkar kimi sürgün yerlərinə göndərilər... Axısqa türklərindən 8 nəfər müharibədəki şücaətinə görə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adını və yüzlərlə döyüşçü müxtəlif orden və medallar almışdı.

...Sürgün yerində türkləri komendantlığa təhvil verirlər, müxtəlif kolxozlara paylayırlar. On iki il (1944-1956) türklər "xüsusi köçkün" rejimində yaşayır. Bu illərdə türklər hər həftə komendantlıqda qeyd olunur. Ayrı-ayrı kəndlərə düşmüş qohumların bir-biriylə görüşməsi, başqa-başqa yerlərdə yaşayanların bir-birilə evlənməsi, türk olduğu üçün sürgün edilmiş insanların sənədlərində millyyətin türk yazılması yasaq edilir. Onu da qeyd etmək ki, sürgündə axısqaqların əzablarını az-çox yüngülləşdirən yalnız türk soydaşları qazaxların, özbəklərin, qırğızların, əllinci illərdən isə azərbaycanlıların qardaş münasibəti olur.

Axısqa türklərinin Azərbaycana köçməsi bu xalqın taleyində bütövlükdə müsbət rol oynadı. Onlar ilk dəfə olaraq milli mədəniyyətlərini qorumaq, ictimai-siyasi həyatda iştirak, əmin-əmanlıq və qardaş münasibəti şəraitində yaşamaq imkanı əldə etdilər.

1969-cu ildən Azərbaycana rəhbərlik edən ümummilli lider Heydər Əliyev Axısqa türklərinin problemləri ilə yaxından maraqlanaraq, onların nümayəndələri ilə görüşür, sovet rejiminin imkanları daxilində axısqalılara hər cür qayğı göstərməyə çalışırdı.

1973-cü ildə Saatlının Varxan kəndində Heydər Əliyev axısqalılarla görüşəndən sonra onların xahişi ilə Axısqa türkləri gənclərinin ali məktəblərə müəyyən sayda müstəsna hal kimi imtahansız qəbul edilmələri barədə sərəncam verir və bu, axısqalıların maariflənməsində, sosial-mədəni tərəqqisində misilsiz tarixi rol oynayır. Sonrakı dövrlərdə də Azərbaycan hökuməti, ictimaiyyət axısqalıların vətəndaşlıq hüquqlarının ödənilməsinə, sosial rifahına, mədəni inkişafına daim qayğı göstərmişdir. Azərbaycanda Axısqa türklərinin «Vətən» cəmiyyəti, «Ahıska mədəniyyət mərkəzi» yaradılmış, müxtəlif milli özfəaliyyət qrupları, o cümlədən «Adıgün» musiqi kollektivi, «Ümid» ansamblı fəaliyyət göstərmiş, axısqalıların nümayəndələri dövlət qurumlarında, seçkili orqanlarda, yerli özünüidarəçilikdə təmsil olunmuşlar.

Axısqalılar Azərbaycanda onlara olan qardaş münasibətini yüksək qiymətləndirirlər, buranı da öz vətənləri kimi sevir, uğuruna sevinir, acısına kədərlənirlər. Bir çox axısqalı Qarabağ savaşında qəhrəmanlıqla döyüşmüş, şəhid olmuş, topçu İskəndər Aznaur Milli qəhrəman adına layiq görülmüşdür. Axısqa türklərinin Azərbaycan sevgisini Fərqanə faciəsindən sonra ölkəmizə pənah gətirmiş şair Məsəddinin aşağıdakı şeriri yaxşı ifadə edir:

Can Azərbaycan!

*Azərbaycan açdı geniş bağrını,
Qəbul edib verdi öz ocağını,
Qırğından qurtardı xalqın sağını,
Mərd sığnacağımız, can Azərbaycan!*

*Öz atməgin, suyun bölübən verdin,
Əzəldən qardaşıq dayıma dedin,
Baş sağlığın bizə ilkin gətirdin,
Qardaşımızsan sən, can Azərbaycan!*

*Dənizlər keçibən çox çaylar aşdı,
Qan qardaşlarına xalqım qarışdı,
Qardaş qəbulundan yürəgim çaşdı,
Gövlümün telləri, can Azərbaycan!*

*Basmaçılar - daşnaklar hücum etdilər,
Günəhsiz türkləri oda atdilər,
Əcdadi-imani pula satdılar,
Yardıma sən çatdın, can Azərbaycan!*

*Bizdə günəh yoxdur, şahidsiz xalqux,
Fitnə səbəbləri bizə karanlux,
Qırx beş il Vətənsiz, bəxtsiz yaşadux,
Gör Vətən təqdirin, can Azərbaycan!*

*Sovetlər ölkəsi ağladur bizi,
Çox odlar yandırur bu qəlbimizi.
Analar sızlayır, heç gülməz yüzi,
Babalar dərdini bil, Azərbaycan!
Əcəba, gələrmə elə bir zaman,
Vətənim olurmi diyarım haman?
Gülləri bəzədib edərim çəmən,
Sənin köməginlə, can Azərbaycan!*

1944-cü ildə Şimali Qafqaz xalqları – çeçenlər, inquşlar, balkarlar, karaçaylar, kalmıqlar və başqaları da yurdlarından eyni şəraitdə sürgün edilmiş və araşdırıcıların göstərdiyi kimi, onların üçdə birindən çoxu elə yoldaca şəraitsizlikdən, aclıqdan, soyuqdan tələf olmuşdur^{xv}. Bir çox faktlar, sənədlər, müşahidələr, insanların canlı yaddaşı təsdiqləyir ki, müsəlman xalqlarına qarşı bütün bu qeyri-insani repressiyalar planlı, düşünülmüş, məqsədyönlü həyata keçirilmiş, onların fiziki və mənəvi məhvinə yönəlmişdi. Sovet rejiminin bütün dövrlərində, azərbaycanlılara qarşı isə həm də 1980-ci illərin axırları – 90-cı illərin əvvəllərində həyata keçirilmiş bu dövləti cinayət nəinki hüquqi qiymətini almamışdır, bu xalqların, demək olar, əksəriyyətinin haqları indiyədək tam bərpa edilməmişdir...

Axısqa türklərinin sürgün faciəsi bu gün də davam edir. Bu gün də Axısqa türklərinin mənəvi dünyasının, düşüncə və arzularının çıxış nöqtəsi Vətən məhəbbəti, Ana Yurd həsrətidir. Vətənə dönmək – əsas milli ideya, xalqı yaşadan qüvvə, etnik birliyin təməlidir.

Vətənin hər şeyi türklər üçün əzizdir. Axısqa el-lərindən danışdıqda türklər belə söyləyir:

– Vətənimiz hər yerdən şirindir. O yerlərin hər şeyi iyidir – dağları, suları, meşələri, havası. Ən asası – orada babalarımızın məzarları var.

Müdrək kəlamlarda, ata sözlərində Vətən belə anılır:

- *Vətəni sevmax imandandır, vay ona ki, içində olmiya.*
- *Vətənimə gəldim - imana gəldim.*
- *Vətən həsrəti çəkdim, gözlərimə qan gəldi,
Vətənimə qovuşdum, cəsədimə can gəldi.*
- *Vətən-vətən deyip sızladı yürək.*
- *Var-dövlətim yitürdüm, canımı Vətənə yetürdüm.*
- *Yurdundan sürülən yurduna varınca ağlar.*
- *Karibin kimsəsi yox, Allahı vardır.*

- *Hər keşə gendi Vətəni əzizdür.*
- *Ana kimi yar olmaz, Vətən kimi dövlət var.*

Türklər vətən uğrunda mübarizələrini mərdanə, ləyaqətlə aparırlar. Bütün bu illər ərzində onlar heç bir xarici səfirliyin qapısını döyməmiş, faciəni reklama çevirməmiş, kimsədən rəhm diləməmiş, Gürcüstana qarşı kənar qüvvələrin siyasi oyunlarına qoşulmamışlar. Bu nəciblik, mərdlik və qürur əsl türk xarakterinin bəlirtiləridir. Türk ruhunun bu ucalığından tarix boyu Çin xaqanlarından tutmuş, səhlsmbatlara, şöklü-məliklərə, poqosyanlara və qdlyanlara qədər nə qədər düşmən istifadə etmişdir...

Hələ də vətənlərinə qaytarılmamış bu türk soyu taleyin amansız sınaqlarından şərəflə çıxmış, əzablara sinə gərmiş, sınımamış, əzilməmiş, yad torpaqlara səpələnib əriməmişdir. Ən əsası, od-alovdan keçən türklər yalnız cismani varlıqlarının hayına qalmamış, həm də milli ruhu, mənəvi sərvətləri, türklüklərini qoruya bilmişlər.

Qəriblikdə nurani dədələr, nənələr yaddaşlarını sanki daha da itiləşdirdilər, zamanın acığına ömürlərini bir az da uzatdılar və xalqın mənəviyyatını, mədəniyyətini yaşadan müdriklik xəzinəsini – əski sözləri, türkü və şarkıları, rəqs və adətləri, məişət və düşüncə tərzini, əxlaq və vərdişləri qorudular, yeni nəsillərə ötürdülər.

Dünyanın ən böyük dərdi olan vətənsizlik dərbindən, azman Vətən həsrətindən yeni sözlər, türkülər, şarkılar doğdu. Qara həsrətin dərinliyi ilə adamın içini göynədən bu əsərlər müxtəlif ölkələrə səpələnmiş xalqı birləşdirdi, müqəddəs mənəvi çırağı sönməyə qoymadı! Həsrət və Hiddət İnam və Məhəbbəti əzə bilmədi!

Keçən yüzilin 30-cu illərində teatrlar yaratmış, müasir məktəblər açmış, Ömər Faiq Nemanzadə, Osman Sərvər Atabəy, Əhməd bəy Pepinov kimi şəxsiyyətlər yetirmiş bir

xalq məhz soykökündən gələn bu inam və mənəvi gücü sayəsində öz milli varlığını qoruya bildi.

XXI əsrdə də sürgün həyatı yaşayan, milli mətbuat, məktəb, ərazi və etnik birlikdən məhrum olan Axısqa türklərinin mənəvi dəyərlərinin qorunmasında folklor və ədəbiyyat müstəsna rol oynayır, milli varlığı, etnik yaddaşı qoruyan ən önəmli qüvvə kimi çıxış edir. Sürgündən sonra Orta Asiya, Qafqaz, Rusiya, Ukrayna, ABŞ və digər yerlərin müxtəlif bölgələrində məskunlaşmış Axısqa türklərinin milli ruhunu, birliyini qoruyan, onları vətənə bağlayan əsas amillərdən biri məhz xalq sənəti, folklor və ədəbiyyatdır.

Ən qədim vaxtlardan şeir-sənət yurdu, ustad sənətkarların vətəni olmuş, Xəstə Hasan, Aşıq Öməriy, Aşıq Nuru, Aşıq Şenlik, Üzeyir Fəqiri, Zülali, Səfili, Əmrahi, Mürtezə dədə kimi böyük sənətkarların saz çalıb söz söylədikləri Axısqa yörəsinin ulu sənətini son illərdə yeni nəsil davam etdirir. Cabir Xalidov, Zarzimalı Aslan, İlim Şahzadəyev, Fəhlül, Zeynül Yektaş, Şimşək Sürgün Kaxaretti, Şahismayıl Adıgünlü, İlyas İdrisov, Mehیار Əhmədoğlu, Güləhməd Şahin, Müsəddin kimi el şairlərinin altun kəlmələri, davulçu Mərdalı, zurnaçı Mehri, zurnaçı Əmirşah, davulçu Şahbaz, zurnaçı Şəhmərdan, qavalçı Əhməd, müğənnilərdən Müdir, Nurəddin, Mikayıl, Yusif, Zülfüqar, Lətif, Osman kimi istedadlı sənətkarların yanıqlı sədaları bütün xalqı birləşdirir və bir millət kimi yaşadır.

Həyatlarını doğma xalqının haqq işinə həsr etmiş bu vətən fədailərinin narahat, yangılı və həm də inamlı söhbətlərini dinlədikcə, bu qorxmaz vətənpərvərlərin müdrik gücünə, dönməzliyinə və şücaətinə daldıqca, böyük türk oğlunun ölməz sətirləri yada düşür:

*Bayraqları bayraq yapan üstündəki qandır,
Torpaq, əgər uğrunda ölən varsa vatandır!..*

Son əsrlərin milli-tarixi faciələri bu gün də Axısqa türklərinin folklorunun və bir çox istedadlı sənətkarlarının yaradıcılığının əsas mövzularındandır. Axısqa türklərinin qəriblik ovqatını, vətən dərini, ümid və arzularını, vətənə dönüş əzmini el sənəti gözəl ifadə edir. Nadir istedadlı müğənni Müdirin türkülərindən birində belə deyilir:

*Nerdə kaldı o Zediban dərəsi?
Eşidilməz suların şərşərəsi,
Yeşil, gözəl Azqurumun meşəsi,
Gəl dönəlim o yerlərə, arkadaş!..*

Şifahi və ya yazılı-ədəbi yaradıcılığın məhsulu olan sürgün poeziyası milli faciələri əks etdirmək, tarixi yaddaşı qorumaqla yanaşı, gənc nəsə yurd sevgisi, mübarizlik, vətənpərvərlik hissi aşılayır, tarixi varisliyi yaşadır, xalqı doğma yerlərə səsləyir, vətən eşqini və mübarizliyi artırır, vətənə dönüş mücadiləsinə xidmət edir^{xvi}.

«Gövlüm göyərçin oldi, durmıyer yad vətəndə» – deyən Axısqa türklərinin qəriblikdə yaranmış sürgün folkloru və ədəbiyyatı türk dünyasının ən faciəli günlərinin yadigarıdır, türk ruhunun ölməzliyinə böyük abidədir. Qəhrəman bir xalqın ağrıları, dəyanət və ümidləriylə dolu bu folklor ümumtürk mədəniyyətinin ən şanlı və mənalı səhifələrindən biridir. Türk dünyasının qisməti olmuş sürgün folkloru xatırladır ki, əzəli yurdlarımız – İrəvan, Göyçə, Zəngəzur, Qarabağ, Axısqa... bizləri gözləyir, mücadilə davam edir...

AXISQA AĞITLARI

*Ahıska gül idi gitti
Bir ehli dil idi gitti*

Şair Gülali

***Posxoğlu Aşıq Üzeyir Fəqiri
(1830)
Axisqa ağıtı***

Hey kardaşlar yanak yanak ağlıyak,
Ülkemiz sultanı elden gidiyor,
Al yeşili töküp kara bağlıyak,
Al'osmanın şanı elden gidiyor.

Ahıskaydı burda ellerin hası,
Yakıldı ataşa şennigi nası,
Kurtuluncayadek çekecek yası,
Esir olmuş canı elden gidiyor.

Kafir Moskofa baş ülke verilir,
Kesilir sinorlar korqan kurulur,
Yedi yerden Fakır beli kırılır,
İslamın vatanı elden gidiyor.

Ahmediye ağıtı

Kudretten yapılmış cismin,
Belirsiz olacak ismin,
Tiflisten gelmiştir hasmın,
Ağlasana, güzel cami!

Taşların hepsi beyazı,
Senden çevirdiler yüzü,
Duvadan unutma bizi,
Ağlasana, güzel cami!

Dahi okunmaz ezanı,
Nida etmiyor müezzini,
Görecekmiz yüzünü,
Ağlasana, güzel cami!

Camimiz kalıyor burada,
Aramıza girdi perde,
Bizi saldı qama-derde,
Ağlasana, güzel cami!

Cumamız kılınmaz durdu,
Anınçun çekeriz derdi,
Terkederiz yeri-yurdu,
Ağlasana, güzel cami!

Cemaat çekeriz ahı,
Okunmazmı hutben dahi,
Urusa kaldınmı sahi,
Ağlasana, güzel cami!

Hazreti Mehdi dirilse,
Buraları gelip alsa.
Seni ederler kilise,
Ağlasana, güzel cami!

Hicret etti niçe kullar,
Hep Kuran okurdu diller,
Hani seni yapan eller,
Ağlasana, güzel cami!

Mağfîret evisin zati,
Sevabın çok katı-katı,
Padişah vermez beratı,
Ağlasana, güzel cami!

Müminler kılar namazı,
Ederler Hakka niyazı,
Tarih dolar, kalır azı,
Ağlasana, güzel cami!

Ben giderim döne-döne,
Sen kalırsın yana-yana,
Haçperestler dolar sana,
Ağlasana, güzel cami!

Bir kurtaran etse zuhur
Cümle kafır olur makhur.
Sevinirsin sen de Fakır,
Umut kesme, güzel câmi
Bizden küsme, güzel câmi!

Şair Güllali
(XIX əsr)
Ahıska gül idi gitti

Ey kardaşlar, size tarif eyliyem,
Kanlı yaş tökerek derdim söylüyem,
Dağıldı yuvamız, yadı boyliyem,
Vay ki harab oldu gözəl Ahıska.
Bozuldu bağları qazel Ahıska
Özüne çare bul düzel Ahıska.

Bahtı karalıdı, bir gün gülemez,
Kafir Moskof baskın etti alamaz,
Erzurum uzakmı, imdat geleməz,
Vay ki harab oldu gözəl Ahıska.

Azğur Boğozunda kavğa kuruldu,
Çok xayın beylərə altın verildi,
Şəher talan oldu, evlər yarıldı,
Vay ki harab oldu gözəl Ahıska.

Yediden yetmişə andı içtilər,
Yurt, namus uğruna candan geçtilər,
Dönmələr cepheden hama kaçtilər,
Vay ki harab oldu gözəl Ahıska.

Burç üstündə bayrakları kurdular,
Yedi gün, rüz-ü şeb kılıç vurdular,
Çol çocuk demədən cümley kıldılar,
Ahıska düzündə çadır kurdular,
Vay ki harab oldu gözəl Ahıska.

Kafir ikindide kurdu savaşı,
Melun fırsat buldu verdi ataşı,
Bozuldu kalası dağıldı taşı,
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.

Şeherin yarısı odlara yandı,
Ah u figan asumana dayandı,
Şehitler kaniylen yerler boyandı,
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.

Ahıskadan çıktı bir ulu duman,
Zulüm arşa yetti, vermiyor aman,
Mevlam ahirette nasib et iman,
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.

Paşalar teslimen çıktı kaladan,
Niçe evlat ayrı düştü anadan,
Göstermesin böyle günü Yaradan,
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.

Seraskerin ömrü günü kesilsin,
Köse paşa sakkalından asılsın,
Mustafa Beg kara yere basılsın,
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.

Ahıskalı düştü derde feryada,
Seraskeri yetişmesin murada,
Askeri hayindir gelmez imdada,
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.

Seraskeri dönsün tezden türaba,
Ahıskayı sattı yatgın şaraba,
Mescit medreseler günü haraba,
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.

Baltalı analar cenge katıldı,
Al belekten çayın yüzü tutuldu,
Sabi sübyan ataşlara atıldı,
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.

Topların sesinden duman bürüdü,
Niçe canlar türab oldu çürüdü,
Urus girdi, ireliye yörüdü,
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.

Yıkıldı saraylar kalmadı haşa
Dağıldı şenliği dağ ile taş
Layık mıdır size bey ile paşa
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.

Ahıskanın öğü bir güzel yazı,
Perperişan oldu gelini kızı,
Takdir Haktan idi bu kara yazı,
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.

Ahıska etrafı çevrülü dağdır,
İçinde yetişen mor sümbül bağdır,
Aman Allah, böğün ne yaman çağdır,
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.

Mescit mihrabına zenkler asıldı,
Camisine küfr ayağı basıldı,
Bin bereket bu yerlerden kesildi,
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.

Günde okunurdu beş vakit ezan,
Binden ziyadeydi okuyup yazan,
Merhamet mürüvvet Yaradan Yezdan,
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.

Açıldı bağları al yeşil sarı,
Kırıldı kalmadı talandı varı,
Böyle imiş bize Takdır-i Bari,
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.

Bize haram Ahıskanın ovası,
Dağılsın urusun yurdu yuvası,
Yetişsin Arşta melekler duvası,
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.

Kazaklar oturmuş kılıc yağıyor,
Ahıska içinde al kan çağlıyor,
Yerde insan, gögde melek ağlıyor,
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.

Cennet misli göz önünden gitmiyor,
Viran oldu bağlar, bülbül ötmüyor,
Elimiz ulaşmaz kuvvet yetmiyor,
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.

Vefat-i Meryemin ertesi günü,
Kuruldu Ahıska kara düğünü,
Yuhudaydı fukarası zengini,
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.

Bunu böyle söyler Gülalî Hoca,
Top gülle yağdırdı her gün her gece,
İki yüz kırk dört, kırk beşinci gece
Vay ki harab oldu güzel Ahıska.

Bayatısı:

Ahıska gül idi gitti

Bir ehli dil idi gitti

Söyleyin Sultan Mahmuda

İstanbul kilidi gitti.

Aşıq Qərib
Ahıska Ağlatması
(1828)

Ahıskaya geldi üç tane paşa
Paşalar gitmedi ettiler haşa!
Oğul-uşak döküldü dağ ile taşa,
Bilir misin o tufanın, Ahıska?

Ahmediye minaresi söküldü ,
Arabaynan Urusete çekildi,
Hangi şah vaktinde binan döküldü,
Acep kaçındadır sinin, Ahıska?

Ustaların kama kılıç yapardı,
Müşteriler elden ele kapardı,
Cuma günü bir velvelen kopardı,
Unuttunmu er meydanın, Ahıska?

Adlım idi Ahıskanın koçağı,
Müzeyyen çarşılar ayvan konağı,
Yaktı Moskof, bastı Saldat, Kazağı
Taladı malların, hanın, Ahıska...

Bu kadarca öğüdümü alasin,
Ben Garip söyledim eyce bilesin,
Gönül göç eylemiş, hoşça kalasin,
Çok yedik nimetin, nanın, Ahıska.

Bayatısı:

Aşık der ki, ne çare
Gündür geçer, ne çare
Bu kapıyı kapadan
Bir gün açar, ne çare.

Daşdamir
Ahılkelek üzerine ağıt
(1828)

Kanlı yaş dökerek söyleyim halın,
Nic'oldu ulusun haniya elin,
Bozulmuş gülşenin nettin bülbülün,
Bundan böyle oda yan, Ahılkelek,
Geçiptir çırağın sön, Ahılkelek...

Yardan ayırmışlar kalıp şivana,
Gülü solmuş bülbül düşüp hicrana,
Viranında baykuş kuruyor bina,
Şimdi oldun tam viran Ahılkelek,
Ne zaman olursun şen, Ahılkelek...

Çektiğin zulümler arşa dayandı,
Yaradana müşkül halın ayandı,
Taştemir eriyip odlara yandı,
Sen idin ellere han Ahılkelek,
Çıktın elden gittin can, Ahılkelek...

Aşık Molla Məhəmməd Səfili
(Pulateli Kuşolardan Yusifzadə)
1915 Ardahan-Kars kırımını ağıtı

Merhametkânıdır Tağyev Hazreti
Namiyle tutmuştur cihanı zati
Hak bire bin vermiş varı devleti
Buldu Haktan şöhet şana yetiştii.

Şan tuttu Baküyü ettiler emek
Kimi nân getirdi kimisi yemek

Cümle hezayinler ettiler kömek
Geldi nimet hem iâne yetişdi.

Düşkünler aldılar nimeti nanı
Merhamet eyledi Keremlerkânı
Sağolsun cemiyet vilâyet hanı
Çok dert çektik ol dermana yetişti.

EL ŞAİRLƏRİNİN SÜRGÜN POEZİYASI

*Elimnən, yurdumnan oldum dərbədər,
Hani bənim məmləkətim, elim yar!*

«Yaralı Mahmud»dan

*Usta Mürtəz
Yetişdi (1944, 14 noyabr)*

Tarixin min üç yüz altmış üçündə
Məzlum dünya bir şivana yetişdi,
Sürgün oldux bir gecənin içində,
Fığan düşdi, əl-əşana yetişdi.

Əl-əsməna düşdi gəlinlər, qızlar,
Ağlaşur camahat, cümləsi sızlar,
Əlvida etdux o vaxıt bizlər,
O sədamiz hər cahana yetişdi.

Voyennilər gəlib «bıstre-bıstre» dedilər,
Malımızı xaçpərəstlər yedilər,
Pərişan oldilər qəlblər, gəldilər,
Uluşmaları arsimana yetişdi.

Zanduxlarda qaldı neçə geyimlər,
Başımıza gəldi neçə oyunlar,
Mələşur quzulər, o mübarək qoyunlar,
Ayan oldi hər heyvana yetişdi.

Sabax-sabax bizi yola saldılar,
Bir ox vurub bağrımızı dəldilər,
Malımızı əlimizdən aldılar,
Dövrən dönüb bu zamana yetişdi.

Zavallilər vəşlərini bağladı,
Sibiri tuyanların canı dağladı,
Ölilər dirildi, ruhlar ağladı,
O zizinlər bir sübhana yetişdi.

Voyennilər avtomatin götürdi,
Alıb bizi Kıldeyacan götürdi,
Bir gün orda millət oturdi,
Poyez qalxıb yol ərgana yetişdi.

Göturdi vaqonlar, qoymadı bizi,
Vətənə baxanlar arturdi sizi,
Dedilər Taşkəntə suriyerux sizi,
On bir gündə Həştərxana yetişdi.

Ural tağlarında savux zorladı,
Döşəqi olan bəlalərini korlədi,
Qəhbə fələk tündə-tünə turladı,
On beş gündə Alma-Ataya yetişdi.

Belasini tez bulur kotlux edənlər,
Çəkdi əzabını kirli bədənələr,
Tökülmüş vaqondan əvvəl gedənlər,
Bir bölügi Kazaxistana yetişdi.

Biz iki şalon düşdux Kata-Kurqana,
Qar ki yağdı, həp sarıldux yorğana,
Sarıldux savuxdan, dondux soğana,
Gör camaat nə üsyana yetişdi.

Belində topança gəldi bir kişi,
Ağzına qoymışdı gümüşdən diş.
Əmir etdi bizə, bağlayın vəşi,
Hazetdux ki, həp külxana yetişdi.

Gəturub tokdilər Kızıl-Əskərə,
Qapıları açux ələm-əşkərə,
Gördüm bir sədiri bənzər hünkərə,
Dedilər ki, Kərim xana yetişdi.

Dörd il oturdum bən o qışlaxda,
Bulunduğı kədər rızqım qaynar ocaxda,
Camahatin hər biri bir bucaxda,
Dostların məktubi bənə yetişdi.

Sordum əhvallarını, xəbər verdilər,
Çox kimsənin «yox» xəbərin verdilər,
Soruşdu ki, necoldilər, netdilər,
Ömrüm gəlib bu dövrana yetişdi.

Bizlər ki, gördux iş bu dövrani,
Dərdimizə kimsə qılmaz dərmani,
Köç-köçə bağlandı məftə kərvani,
Bir uci də qəbristana yetişdi.

Çox kimsənin güci yetməz kəfinə,
Bəziləri uydi iblis lafinə,
Qiymət verilməz Quranin heç bir hərfinə,
Ox kəsilib o şeytana yetişdi.

Həp söylədim, bəyan etdim təməli,
Baxax hər kimin varmı kamali,

Hər kimin ki, yaxşı isə əməli,
Axır günü ol Qurana yetişdi.

Ölən oldi, yerlərini toldurdi,
Pərvaz edib yelkənini qaldurdi.
Sağ qalanlar balalarını güldürdi,
Qədir-qismət bu məkana yetişdi.

Bu məkəndə yoxdur baxça-bağımız,
Qıl qarışdı sağılıma, çoxdur ağımız,
Əlli dörd, əlli beş olur canımız,
Sanki gövlüm o doxsana yetişdi.

Usta baba çaxırdı gələnləri,
Tez qocaldın diyerlər görənləri,
Bənə bada verdi qırıqlar-ərənlər,
Şimdi gövlüm bəhri ümmənə yetişdi.

O ki, bəhr tapdım qaynab çaşarım,
Bəhər seli kimi coşar tamarım,
Bir gəm üz versə heyva kimi düşərim,
Bazi çiçəklənib o gül bənə yetişdi.

Çox şükür allaha, həmdü sənələr,
Könül bir bağçadur, ötər sonalar,
Haçan ki, yadıma düşər ata-analar,
Aşx gövlüm bir zindana yetişdi.

Qəlb deduğun dəryaların köşəsi,
Təmuz yürək bu canımın şuşəsi,
Bu dastanlar elimizin peşəsi,
Bir şah olur, o sultana yetişdi.

Ey vallah edərim bu elimdən bilənə,
Yazdım bir sutkada, aldım qələmə,
Allah, yol ver ki, namaz qılana,
Səbəb gedib ol yazdana yetişdi.

Bu dastan ki, bunda buldi nəhayət,
Allahdan qullara olsun inayət,
Ol Məhəmməd Mustafaya sələvət,
Gətürənlər hürri-qılmana yetişdi.

Mərkəzim Axısxa, rayonum Rabat,
Laşə selsoveti olmadı abad,
Arzne qəriyəsində oldum bən icad,
Pirlər dedi bu niyana yetişdi.

Atam Türən şahdur, anamız Nigar,
Sözlərim qovhərdur, bir xəznəyə dəqər,
Bu Usta Murtazdan qalsın yadıgar,
Həmən elim bu dövrəyə yetişdi.
Gəldux bizdə bu günlərə yetişdux,
Buni bizə deyan Rəhimə xanum.

Cabir Xalidov
Həsərət

Xəyalım önündə durursan hər dəm,
Kədəri uduram hey qurtum-qurtum,
Quş olub Qocurda gözlərimdə nəm,
Süzdüm sənə sarı, ey baba yurdum.

Zaman da elə bil çatır qaşını,
Görək bu ayrılıq, bu həsrət nədir?
Ağ saçlı Qafqaz da tutur başını,
Bu bir həqiqətdi, ya əfsanədi?

Həsərət el köksündə bir acı-ağrı,
Elə hey, elə hey çözlənibdir,
Həsərdən elimin ürəyi, bağı,
İrigöz öz xəlbirtək gözlənibdir.

Zarzimalı Arslan
Ağlarım

Vətəndən ayrılıb düşdük çöllərə,
Dastan olub düşdük dillərə,
Çanim iştər gedem bizim yerlərə,
Qoymaz zalım fələk, həlbət ağlarım.

Vətən, səni məlul qoyub getdilər,
Düşmənlər mal-mülkmüzi talan etdilər,
Bizi soyub bir zindana atdilər,
Ya bən ağlamıyem, kimlər ağlasın?

Özbəkistan çöli yol oldu bizə,
Əsgilin tikani gül oldu bizə,
Vətənə qovuşmaq yad oldu bizə,
Ya bən ağlamıyem, kimlər ağlasın?

Adım sorsan, Arslan, kövüm Zarzma,
Çox çalışdım, yetəmədim arzuma,
Vətən, sənsiz yuxu gəlməz gözümə,
Özgə yurta qərrib düşüb ağlarım.

Bir yanın meşədür, bir yanın dərə,
Xasta yürəgimə vurdun sən yara,
Tağunux qərrib xalqan eylə bir çərə,
Can-cigərdən ayrı düşdüm ağlarım.

Şimşək Sürgün Kaxaretti
Bəxtsiz türklər

Axıska elləri - elimiz bizim,
Gənə pərişandır halımız bizim,
Qürbətlərə düşdi yolumuz bizim,
Aman allah, aman, qaldux biçarə!
Yandux, allah, yandux, bizə bir çarə!

Bizi taşdan-taşa çaldı Gürcistan,
Ayırdı vətəndən, ayırdı dostdan,
Hələ də başımız kurtulmaz yasdan,
Aman allah, aman, qaldux biçarə,
Yandux, allah, yandux, bizə bir çarə!

Bizim də bəxtimiz çiçək açarmı,
Yurdi olan yurtdan yurda köçərmı
Qanadsız quş yad ellərə uçarmı?
Aman allah, aman, qaldux biçarə,
Yandux, allah, yandux, bizə bir çarə!

Sürgün der, nolacax halımız bizim -
Hər yandan bağlandı yolumuz bizim.
Yetməz dost əlinə əlimiz bizim.
Aman allah, aman, qaldux biçarə,
Yandux allah, yandux, bizə bir çarə!

***Fəhlül
Görmədim***

Od qoydi elimə, etdilər talan,
Ağladi qız-gəlin, etdilər şivan,
Bu ahi qoymasın sizə yaradan
İndiyəcən dərdimizə yanan görmədim.

Kül oldi elimiz, yandi varimiz,
Dünyaya yayıldı ahu-zarimiz,
Yerə yeksan oldi namus-arimiz,
Heç bir yerdə belə şivan görmədim.

Zari-zari ağlasın bizə edənlər,
Torpaqda qərq oldi neçə bədənlər,
Bu işləri görüb geri gedənlər,
Namus, haya, vicdan görmədim.

Fəhluləm ah etməm, olsa gümənim,
Yağılarda qoyma türklərin ahın,
Sənə havala olsun, pərvərdigarım,
Türklər kimi bəxti solan görmədim.

***Zeynül Yektay
Olmadi***

Düşdüm qürbət elə, oldum divanə.
Səbəbini bəndən soran olmadi,
Ellər ağ geyindi, bən geydim qara,
Soruşub dərdimi bilən olmadi.

Dil qarışdı, bir-birindən ayrılmaz,
Nəsil yitdi, el cinsini tanımaz,
Qomşıluxda qərarlaşub tayanmaz.
Bizə bir yol düz göstərən olmadı.

Zeynulam, gəzərim elsiz, obasız,
Tapılmaz təbibim, qaldım davasız,
Məhv olsam qəbrimdə belə yazarsız,
Bu dünyada bizə vətən olmadı.

İlim Şahzadəyev
Haxlıma gəldi

Həsrətini çekduğum gözəl vətənin
Abu-havası da haxlıma gəldi.
Ağladuxca axar gözlərim yaşı,
Dupduri puvari haxlıma gəldi.

Uzaxdan baxarsın - yeşil təpəli,
Yaxına gedərsin, gülli-çiçəkli,
Qarşında dururdi gəlin ləçəkli.
Qarlı-buzlu dağlar haxlıma gəldi.

Dərənin ədrəfi yem-yeşil xali,
Çıxanda gəzməyə görükməz ardi,
Gəzərdi içində avisi, kurdi,
Çəmli-namudli meşə haxlıma gəldi.

Yazın ortasında xarmanlar dolar,
Küsənlər barışur, toy-bayram olar,
Güzə yaxın meyvələrin döşrular,
Pantasi, furuci haxlıma gəldi.

Ilyas Idrisov
Həsərət

Kim diyer ki, şaddur bənim millətim,
Ehidənlər, inanmayın, yalandur,
Xoşbəxt dəgül qürbətlərdə şad olan,
Xoşbəxt insan vətəninə olundur.

İnsan deməm vətəninə yilənə,
Rast gəlmədim bir qürbətdə gülənə,
Vətənsizlux böyük dərdədir bilənə.
Bilməyəni nə də, nə sor, nə qandur.

Yetər, burca zulum olmaz, ey Allah!
Vətən deyib etdux nalə, çəkdux ah,
Etmə bizi qürbətlərdə padişah,
Vətənimdə torba tax da diləndür.

Ey ilahi, xalqım səni haraylar,
Sənmi yazdın bəxtimizə qaraylar,
Vermə bizə altunlardan saraylar,
Vətənimin torpağına bulandır.

İnanmayın bu dünyanın varına
Güni-gündən çəkər sizi dərinə,
Böğün varsız, güman yoxdur yarına,
Fani dünya boşalandur - dolandır.

Mikayil Bədəlov
Yaradanım

Beş rayoni, 222 kövi, sürdilər də, Yaradanım,
Söndürdilər olan evi, soydilər də, Yaradanım!

Ədrəfimiz əsgər, vaqona bindux,
Orta Asiya məskənimizdur bildux,
Ac-susuz aylarınan yollarda qaldux,
Günümüz-günahımız nəydi, Yaradanım!

Yolda-izdə yetim-yesir öldilər,
Savuxdan sabahsız səbilər qırıldilər,
Qalanımızı tarma-tağın etdilər,
Ağırlaşdı əhvalımız, Yaradanım!

Səksən doxxuzda da açıldı başımıza qavğa,
Bənzədux bayquşa, oldux da qarğa,
Əzilib ələndux, düşdux da ocağa,
Görə-görə, Yaradanım!

Düşünduxca doldu yürəqimizə qara qanlar,
Ayrıldı məftəyə istəkli canlar,
Getdi neçə-neçə həsrət cavanlar,
Toldi məzərluxlar, Yaradanım!

Gəldux düşdux dəli düzə, çöllərə,
Qaldux həsrət səvgülli də güllərə,
Cəh-cəh vuran şirin dillərə,
Nə diyağın, Yaradanım!

Hər millətin var yuvası-yurdi,
Məşəsində vəhşisi, çaxalı, qurdi,

Sahabsız sürmayə hazırdu ordi,
Diyax Vətən, Yaradanım!

Rayonum Axisxa, yerim Azğur,
Kəsildi təqqətim, qalmadı sabur,
Duva-diləgimizi eylədi qabul,
Ulaşsın hər yetən Vətəninə, Yaradanım!

Mükayıl heç də yerin görmədi,
Ana Vətən deyib ömür sürmədi,
Gəzib, görüb aylənnən gülmədi,
Məşkəndən Məkənan, Yaradanım!

Aşiq Binəli
Qismət et vətənə bizi

İclas oldi kara yazı yazıldı,
Neçə cavanların rənqi bozuldu,
Aravi maşınlar yola düzüldü,
Yarabbım, qismət et vətənə bizi.

Qırx dördə boz ili oldi tağımız,
Veran oldi bostanımız, bağımız,
Öliləri həsrət çəkər sağımız,
Yarabbım, qismət et vətənə bizi,

Hani bənim savux-savux bulağım,
Dilərəm Allahdan yaxın olsun ırağım,
Qaranux gecədə söndü çırağım,
Yarabbım, qismət et vətənə bizi.

Binaliyam, axıtdım gözümdən yaşı,
Çöldə kimsə yitürmüş kovum-kardaşı,

Çunki ayırdın vətəndən bu gözəl başı,
Yarabbım, qismət et vətənə bizi.

Eşitməz qulağım selqən səsini,
Alamadım vətənin can havasını,
Geymədim şalini, xas libasini,
Yarabbım, qismət et vətənə bizi.

Özbəgistani görub gözlər süzüldi,
Düşünsəm, cigər-bağrım əzildi,
Qafqaz dağlarından rızgım üzüldi
Genə görüşurux, sağ ol, vətənim.

***Mehyar Əhmədoğlu Varxanlı
Fərqanə***

Fərqanə-Fərqanə, boyandun qana,
Türklərə zülm etdin, qəsd etdin cana,
Övlədini yütürmüş neçə bin ana,
Yandurdun, yanasın səni Fərqanə!

Körpə səbilərə çox zülüm etdin,
Dövlətin götürüb həkarət etdin,
Bəs dini, məshəbi, insafi netdin?
Yütürdün dini sən, yoli, Fərqanə
Yandurdur, yanasın səni Fərqanə!

Əzəldən gizlətdin xaçi qoynunda,
Günahsız xalqın qanı boynunda,
Bu tutduğun işlər qalsın axlında
Dönəcək bu işlər, başan Fərqanə,
Yandurdun, yanasın səni Fərqanə!

Güləhməd Şahin
Qalmadı

Bu dünyaya qərib gəldük gedarux,
Söyləməyə dastanımız qalmadı,
Qürbət eldə çadırlara yatarux,
Əkməyə heç bostanımız qalmadı.

Qurulmuşdur fani dünya yalannan,
Söylə baxem dünyadan kam alannan
Qocamanlar bir-bir keçdi dünyadan
Nə anamız, nə babamız qalmadı.

Çərxi-fələk etdüyüni ediyər,
Türbəmizi nerdə gəldi qaziyər,
Gələn-gedən sayımızı yaziyər,
Bilinmiyər, heç sayımız qalmadı.

Bu dünyanın acluğu ni gördük biz,
Ətmək nədür, boş otunu yedux biz,
Tatlıdan çox, acısını gördük biz,
Ağlamağa heç halımız qalmadı.

Qara bulud başımızı bürüdi,
Üstümüzdə savuk buzlar ərudi,
Göz yaşımız ağlamaxdan qurudi,
Açılmağa sabağımız qalmadı.

Sən nerdəsin, Pulatenin puvari,
Qana-qana bir içeydim sulari,
Qaranluxlar tutdi bizim yolları
Baxmağa heç sağ-solumuz qalmadı.

Qurban olem bən allahın adına,
Niyə atdi cəhənnəmin oduna,
Qərib millət dönəmədi yurduna,
Yaşamağa niyatımız qalmadı.

Düz yolumuz əgriləndi, buruldi,
Həsərət oxi yürəgimdən vuruldi,
Güləhməd də bu dünyadan yoruldi,
Yazmağa heç havasımız qalmadı.

Yunus Zeyrək
Ahıska

Bir gül mevsiminde seyrine gittim,
Hani goncan hani gülün Ahıska?
Baktıkça hâline kahroldum bittim;
Korlanır mı bir gün külün Ahıska?

Güneş orda batmış, ay orda batmış,
O altın sabahlar uykuya yatmış,
Âşıklar kopuzu elinden atmış,
Tutulmuş söylemez dilin Ahıska.

Evlâdın ağulu şerbetler içmiş
Seyranın düğünün devranı keçmiş,
Yuvalar bozulmuş turnalar uçmuş,
Bulanmış ırmağın gölün Ahıska.

Dirliğin düzenin oban bozulmuş,
Yazık alın yazın böyle yazılmış,
Kavim kardaşından bağın çözülmüş,
Yaman esmiş kara yelin Ahıska.

Hani müəzzinin hani minaren?
Şerha şerha olmuş kanıyor yaren,
Ayağa kalkmaya yok mudur çaren?
Doğrulur mu acep belin Ahıska?..

Usta Bəkir
Kavkazın türküsi

Tarix bin doxuz yuz kırx dordunci sanda,
Neçə ovlad ayri kaldı anadan,
İstər vətənimizi, ey yeri göyi yaradan,
Ağlasana, nə turursan, vətənim.

Haxdan idi bizə bu kara yazı yazıldı,
Altmış altı şalon birdən yola duzıldı,
Şöhrəti-şanı kız qəlininin bozuldi,
Ağlasana, nə turursun, vətənim.

Hani bizim yerin borşanı tağları,
Yıxıldı veran oldi yeşil bağları,
Qərib duşdum, gözdən axti yaşları,
Ağlasana, nə turursun, vətənim.

Hani bizim yerin tapğani qölləri,
Bizə nəşib oldi gərib çölləri,
Oxşamaz bizim dinə, bənzəməz dilləri,
Ağlasana, nə turursun, vətənim.

Ciqər-cuqurum exş odunə kovruldi
Kül oldi də gok yuzunə savruldi
Qərib boşım gözəl yurttan ayrıldı
Ağlasana, nə turursun, gözlərim.

Bozuldi tağların, bitmaz bostani,
Beyçara mehmanlar olmişlar dastan,
Bizə nəşib oldi gərib Özbəqistan,
Ağlasana, nə turursan, gözlərim.

Fələk bizə kara yazıbdur,
Ala gözdən kanni yaşı suzubdur,
Usta Bekir bu dastani yazıbdur,
Kalsın bəndən yadigar dünya turunca.

Şahismayıl Adigünlü
Kərəm kimi yana-yana

Bir qəribəm qürbətdəyəm,
Qürbətdəyəm, min dərddəyəm,
Kərəm kimi yana-yana
Vətənimçün həsrətdəyəm.

Bir qəribəm qəlbi yara,
Tale məni çəkib dara,
Əlim çatmaz o diyara,
Vətənimçün həsrətdəyəm.

Bir qəribəm, uzaqdayam,
Dərdli-dərdli axan çayam.
Qərib, qəmgin baxan ayam,
Vətənimçün həsrətdəyəm.

Bir qəribəm, başım duman,
Təlesizəm, halım yaman.
Vətənsizəm, zaman-zaman,
Vətənimçün darıxıram.

Dağlardan enmiş bir günəm,
Əlli ildir mən sürgünəm.
Mən küsgünəm, mən üzgünəm
Vətənimçün həsrətdəyəm.

Bir qəribəm, od içində,
Od içində, yad içində,
Bir səssiz fəryad içində
Vətənimçün həsrətdəyəm.

Bir qəribəm, sürgündəyəm,
Sürgündəyəm, zülümdəyəm,
Mən taleyin əlindəyəm,
Vətənimçün həsrətdəyəm.

Bir qəribəm, allah, özüm,
«İki çeşmə iki gözüm»,
Mən bu dərdə necə dözüüm?
Vətənimçün darıxıram.

Bir qəribəm alışıram,
Torpaqlara qarışıram,
Allah ilə danışırım,
Vətənimçün darıxıram.

Abdulla Yunusov
Qəriblər halini bilən varmidir?

Bir namə yazım eldən ellərə,
Qəriblər halını bilən varmidir?

Necə illər idi yandıq ataşa,
Yenə həsrət qaldıq qohum-qardaşa.

Çətin gələk yenidən biz baş-başa,
Qəriblər halını bilən varmıdır?

Alçaq dərələr oldu tağ kimi,
Əridi ürəyimiz, oldu yağ kimi.
Neçə çiçəklər soldu qızıl gül kimi,
Qəriblər halını bilən varmıdır?

Fələk kəməndini atdı belimə,
Sel olduq, axdıq Kürün suyuna.
Yerimiz keçdi zalımların əlinə,
Qəriblər halını bilən varmıdır?

El içində mən də əli bağlıyam,
Dərdimi söyləyəm, kimə ağlayam.
Qorxum budur həsrətimi görməyəm,
Qəriblər halını bilən varmıdır?

Dağlar səda verir gün çıxımında,
Göyləri nurlanır Ay işığında.
Həsrətlik kar edir can sıxımında,
Qəriblər halını bilən varmıdır?

Sular axır bulaqlardan,
Daşları parlar uzaqlardan.
Qurtaran varmı tuzaqlardan,
Qəriblər halını bilən varmıdır?

Bir yanımdan yanar, bir yandan tütər,
Yetimlik insanın ömrünü kəsər.
Açma qəlbimi, ürək qan tökər,
Qəriblər halını bilən varmıdır?

İçimdən of çəkirəm, bayırdan ahı,
Çıxardın sinəmdən görünməz oxu.
Gözlərim görməyir nə mürɡü, yuxu,
Qəriblər halını bilən varmıdır?

Keçə bilmədim tağ arasından,
Bülbüllər ötər bağ havasından.
Köçməyir ellərim el-obasından,
Qəriblər halını bilən varmıdır?

Çata bilməm Özəlin məzar daşına,
Əlim yetmir atımın ayar qaşına.
Kim baxacaq fəqir-füqaranın işinə,
Qəriblər halını bilən varmıdır?

Cəddim Molla Yusif, köyüm Niyala,
Düşdüm atımdan, oldum piyada.
Getdi ömrüm, qalmamışdır ziyada,
Qəriblər halını bilən varmıdır?

Abdullaham, haqqa çevirmişəm yolumu,
Tutdum ətəyindən, kəsməz qolumu.
Yerində yaratdı hər bir qulunu,
Qəriblər halını bilən varmıdır?

Molla Şövkət Qonşular

Əlvida, əlvida, ey ərən yoldaşlar,
Yalnız düşdüm qürbət elə, qonşular.
Rəhm edib mənim halımı soranlar,
Çətin görüşək qürbət eldə, qonşular.

Vilayətdən cida salındıq, xuda,
Baxdıqca Mehraba gətirin yada,
Çətin qalaq, görüşək fani dünyada,
Həsərət qaldım qiyamətə, qonşular.

Qiyamət günündə oldum vətənsiz,
Bəlkə görüşdürə o pərvərdigar.
Böyük qardaşım Əziz biradər,
Ömrüm getdi qiyamətə, qonşular.

Qiyamət edər bir qulun vaxtı,
Vilayətdən nəsib qismətim qalxdı,
Oğlum məni məlul-müşkül buraxdı,
Buraxmasın haqq-mələmətə, qonşular.

Rəvayətdən çıxar hər-bir əlamət,
Mövlam qılsın sizə sağlıq-səlamət,
Cəm olun, camiyə edin ibadət,
Yaxın olun şəriətə, qonşular.

Sığının, şəriətdən çıxmaz kənara,
Sürərlər tamiyə, yanarsız nara,
Çox məhəbbət eyləməyin dövlətə-vara,
Nə əvlətdən, nə dövlətdən, qonşular.

Yaşım yetdi, qələm aldım əlimə,
Sığınmışam pirlərin pirinə,
Haq gətirdi hər bir hikmət dilimə,
Oxudum ayətiylə ayat zəm eylədim kəndimə.

Aşıq Piloş
Aləmə gen dünya bizə dar oldu

Min doqquz yüz qırx dörd sənədə,
Görün nə yaman qalma-qal oldu.
Bacı ağlar, ana haray çəkəndə,
Gözlərində damcıları sel oldu.

Bu əhvalatı görənlərə əyandı,
Söyləsəm, görməyənlərə yalandı.
Səs saldı, «Sudabeker» dayandı,
Dərə-təpə düz yol oldu, qan oldu.

Yol keçdi Ahıskanın düzündən,
Gün tutuldu maşınların tozundan.
Ata-ana ayrı düşdü oğulundan, qızından,
Mindirdilər maşınlara, talan oldu.

Maşınlar düzüldü Kldenin düzündə,
Qatarda qapılar bağlandı üzümüzə.
Barjomdan keçdik, gəldik Tiflisə,
Aləmə şirin meyvə bizə kal oldu.

Tutmur dilim, baxmıram üzə,
Yolda neçələri öldü, atdılar düzə.
Yoxdur yalanım, inanın bu sözə,
Çoxlarının qorxudan dili lal oldu.

Çoxlarının bilinmədi izləri,
Çoxlarının artdı dərdi-azarı.
Çoxlarının qara baxdı güzəri,
Çox gəlinlər, analar dul oldu.

Oxudular fərmanı, dedilər bizə,
Orta Asiyada qatar düzüldü düzə.
Böldülər özbəyə, qazağa, qırğıza,
Dinimiz bir, dilimiz ayrı dil oldu.

Qazax, özbək, qırğız əl verdi bizə,
İşlədik haqq verdilər əməyimizə.
Dar gündə yetişdilər köməyimizə,
Bir piyala çay bizə bal oldu.

Öyrəndik dillərini, çəkдилər başa,
Çağırdılar süfrəyə, çörəyə, aşə.
On sənə həsrət qaldı qardaş qardaşa,
Komendant əlində dustax, qul oldux.

Bacı-qardaşdan ayrı düşənlər,
Yar olsun onlara, İlahi, ərənlər.
Öz əliylə öz balasına qəbir eşənlər,
Talesiz, bəxti qara türk oldu.

Bu dəhşəti görənlər az qalıbdı,
Əzrayil canını vaxtsız alıbdı.
Fələk vurub, pərakəndə salıbdı,
Bel bükülüb, qəddi qal olubdu.

Çox nəsillərin kəsildi kökü,
Qalmadı dalda nişanəsi, bir kökü.
Ayırdılar Azərbaycanla Türkü,
Qırılan insanlar tamam sel oldu.

Bu dərd, bu yara ürəkdən getməz,
Bağımızda bülbül lal oldu, ötməz.
Şirindir ana Vətən, əlimiz çatmaz,
Qocaldı cavanlarımız, yad oldu.

Əsildən təmizəm, nəsildən pakam,
Ərənlər yoldaşımdı, demə ki təkəm.
Gecə-gündüz elin dərini çəkəm,
Sinəmdə pəhləvan Rüstəm Zal oldu.

Mahalım Qafqaz, məkanım Vandı,
Arif olan bu sözümlü tez qandı.
Sinəmdə söz tükənməz, dərdim yamandı,
Söz dəryası sinəmdə göl oldu.

Qərrib eldə yatır Ahıskalı atamız,
Nur yağsın torpağına, çoxdur patamız.
Ahıska türkləri bilir, yoxdur xatamız,
Aspinzal Aşıq Piloş yazdı bu dastanı.

Rüveydə Gedərx

Vətəndən qaxdux əvləyə yaxın,
Konilər-komşilər, yollara baxın.
Düşmənlər qolünə biləzük taxın,
Çıxdıx vətəndən, ağlar gedərx.

Rastavun köprüsi dardur keçilməz,
Sulari qandür, bir tas içilməz,
Doxsan doqquz millət bir-birindən seçilməz,
Çıxartdı vətəndən, ağlar gedərx.

Dəriya kənərində gezər, izlərkən,
Dəriya içində bir daş bulunmaz,
Dəli könül ərz eyləmiş silayi,
Qalxıb yola düşsəm, yoldaş bulunmaz.

Dərya, sənin heç insafın yoxmidür,
Qanad çal, kənərə bir xəbər söylə.
Uçan quşlar heç bilmiyer halımı,
Qanad çal, o yara bir xəbər eylə.

Dəriya kənərinə sardım postimi,
Biləmədim düşmənimi, dostumi,
Əcəl tamam oldi, vadəm yetişdi,
Qardaşım yox, kim örtəcax üstümi?

Gülcan
Vətən dərdi

Saat yediydi, maşınlar gəldi,
Yedi rayon bir gündə qaxdı,
Vətəndən ayrılmaq canımı yaxdı,
Anacan, bənim dərdim Vətən dərdidür.

Bahar oldi, coşğun çaylar buladi,
Kavkaz dağları göz-göz oldi suladi,
Kavkaz yadıma düşdi, başım dolandi,
Anacan, bənim dərdim Vətən dərdidür.

Yıxıldı yurdumuz, verandur bağlar,
Ölümə həsrətdür indiki sağlar,
Genə bahar oldi, çağladı sular,
Anacan, bənim dərdim Vətən dərdidür.

Yığıldı əsgərlər, verdilər talan,
Heç kimsə qalmadı Vətəndə qalan,
Ağlamayın, bu iş Allahdan gələn,
Anacan, bənim dərdim Vətən dərdidür.

Yigirmi dörd ay gəldux biz necə,
Ural dağlarını aşdux bir gecə,
Getdux, mislimanlux qalmadı bircə,
Anacan, bənim dərdim Vətən dərdidir.

Ömər Səlimov
Qaldı

Çox gözəl yapısı nurli camilər
Yüskək minarası, ayı, yıldızı.
Mədrəsə, məscidlər, xoş minaralar
Oxunmaz əzəni camilər qaldı.

Dağlar, dərələr, göl ilə çaylar
Kuknərli meşələr, almali bağlar.
Barli bərəkətli gök-yaşıl düzlər
Hər daşı gövhərdən binalar qaldı.
Çox əsirlər topraq içrə yatanlar
Atalar, analar, qohum-qardaşlar.
Heç qırxı çıxmamış təzə ölürlər
Sumugi çurumuş qəbirlər qaldı.

Həsən Müzəffərov
Axisxa

Çox eşitdim Axısxaman adını,
Meşəsini, çəmənini, dağını.
Amma görəmədim onun yüzünü,
Nə dağını, çəmənini, düzünü.

Dədə-baba yurdum, gözəl Axisxa,
Adını eşitdim sənin həmişə.

Atamın, anamın dilindən daim,
Düşmiyerdi adın sənin, Axısxa.

Qismət olmadı onlara qavuşmax sənə,
Sənin həsrətindən düşdilər dərdə.
Sonunda da yetmədilər Vətənə,
Getdilər sənə həsrət bu dünyadan, Axısxa.

Aman allah, nə imiş xalqımın suçi?
Göstərdin onlara bu qədər zülmi.
Saldın bu milləti bütün cahana,
Yalnız qaldı bir kənarda Axısxa.

Ey böyük Allahım, ey ulu Tanrım,
İnsaf eylə bu qərib insanlara.
Qoy yetişax arzumuza, ey Xuda,
Alsın bizi öz qoynuna Axısxa.

Qomoroli Məhhəmməd
Bənim şennigim

Çox əcayib biz yığıldux buraya,
Belə məclis ötkəzağın hər aya.
Səvüncümüz oxşasın çoşğun dəryaya,
Ay bənim şennigim, bənim şennigim.

Siz gördüz əzabli günləri xalqın,
Gülzara döndərdik çölləri, xalqım.
Bəxdizə oxşatdın gülləri xalqın,
Bəxdi gül tək açux bənim şennigim.

Günəş tək açuxdur xalqımın yüzi,
Qılınc tək ötküldür hər yerdə sözi,

Bən sizi diyerdim, demişim düzi,
Dosta mətanatlı bənim şennigim.

Düşmənin olmasın öngündə solux,
Doğridur qəlbizi sıxıyer təklux,
Gəlin, ana olsun bizə bu birlux,
Ay bənim şennigim, bənim şennigim.

Məhəmmədım, yurdi Qomoro oğliyım,
Vətən deyib yürək-bağrı dağliyım,
Öluncə, ey xalqım, sizə bağliyım,
Ay bənim şennigim, bənim şennigim.

Məhəmməd yazmışdır sizə bu sözi,
Təmizdür yurəgi, şirindür sözi,
Qardaş kimi bilin biri-birizi,
Ay bənim şennigim, bənim şennigim.

Dəmirali Kuşu ***Ne bilir***

Çekmeyen ne bilir sürgün derdini,
Ancak bilir terk edenler yurduni.
Parçaladı cəmiyəti, ferdini,
Nerede anam, babam, akrabam nerde,
Düşmüşüz, kardeşim, çaresiz derde.

Çok acı, çok ağır, taşınmaz bu yük,
Bu sürgün depremden kat be kat büyük
Ölenler bellidir, küçük ve büyük,
Nerede halkımın mezarı, nerde,
Düşmüşüz, kardeşim, olunmaz derde.

Bu acıyı,bilin, çekemez dağlar,
Halimize insan olanlar ağlar,
Tarumar edilmiş bahçeler, bağlar,
Nerde benim yurdum, meskenim nerde,
Düşmüşüz, kardeşim, şifasız derde.

Bu derdin çaresi tektir, biline,
Kavuşmaktır vatanına-eline,
Attılar bizleri sürgün seline,
Anam, bacım, dostum, akrabam nerde,
Bandırdılar bizi şifasız derde.

Sefil hoca, gördün binlercesini,
Birlik ol ki, duyurasın sesini
Tefrikanın beğenirler nesini?
Birliğin, dirliğin, dostlarım nerde,
Birlik ol ki, düşmeyesin her derde.

Yitgin Gomeroli ***Yakışır mı?***

Vatana umursuz olmak
Böğün bize yakışır mı?
Be işte yorulmak yılmak
Deyin, bize yakışır mı?

İnsaf edin gelin yola
Möhkem verağın kol kola
Öz yurdumuz ola ola
Sürgün bize yakışır mı?

Ey türk oğlu, ayağa kalk!
Vatana satğun mu çıkak
Dön geri, öz tarihen bak
Satğun bize yakışır mı?

Yeter yerimde saymışım
Garip adından doymuşum
Adımı Yitgin koymuşum
Yitgin bize yakışır mı?

Dərdli Gözəl
Yandım, Muqaret

Vayennilər yığılışdilər,
Karavullar bağrıışdilər,
Saxat səkkiz çağrıışdilər,
Yandım, Muqaret, Muqaret!

İclasımız talaş oldi,
Əvlərimiz talan oldi,
Gözüm Muqaretdə kaldı,
Yandım, Muqaret, Muqaret!

İclas oldi ağlaşdilər,
Böyük-giçik karişdilər,
Vayennilər yığılışdilər,
Yandım, Muqaret, Muqaret!

Dərtli Gözəl bunu sovlər,
Bulbul oldi şirin dillər,
Andir mıdreğ kaldı kövlər,
Yandım, Muqaret, Muqaret!

Dərtlər, ғəmlər başdan aşdı,
Dərtli Gözəl buni koşdı,
Kavurmalar duzdi bişdi,
Yandım, Muqaret, Muqaret!

Endux şalonlara toldux,
Üç qun üç qecə onda kaldux,
On səkkiz qun yolu qəldux,
Yandım, Muqaret, Muqaret!

Balocordan döndərdilər,
Maxackalaya qəndərdilər,
Özbəqistanda endurdilər,
Yandım, Muqaret, Muqaret!

Maxaçkalada oraşdilər,
Oğul-uşağı kavuşdilər,
Yenqi dilə öqrəşdilər,
Yandım, Muqaret, Muqaret!

Qəldux endux Özbəqistana,
Qözum kaldı Daqistanda,
Canım çixsin Guncistanda,
Yandım, Muqaret, Muqaret!

Endux çayxano ғördux,
Şəkərsiz çay bunda içdux,
Özbəklərə tanış oldux,
Yandım, Muqaret, Muqaret!

Dərtli Gözəl buni duzdi,
Sabirliydi, oturub yazdi,
Vallax, buni eşidən dozdi,
Yandım, Muqaret, Muqaret!

İndusali Musaoğlu
Vətən dastanı

Şimdi başlayax sözün başından,
Ayrılmışux gözəl İndus kövündən.
Osanıb türki dedim özümdən,
Vətəndən ayrı düşən ağlasın.

Tarix 1944 sanada,
Şalonlar düzüldi dəmür yolunda.
Neçə canların gözləri yaşda,
Kövlərdə sələmət qalan ağlasın.

Başladux döşək-veşi alurux,
Əvimiz yoxdur, getsax nerdə qalurux.
Çox adam zandiki geri gəlürux,
Kövlərdə vəşləri qalan ağlasın.

İclas edib xəbərini bildürdi,
Nonuzarda maşinəyə bindürdi.
Neçə rayonları birdən qaldurdi,
Mali mülki şalona binən ağlasın.

Çalanlanda hasıl olmuş qanımız,
Köçəndə bozuldi sultan xanəmız.
Qürbət eldə kəbəb oldi canımız,
Bura qürbət eldür bilən ağlasın.

Gezərdux bu ellərin sona düzüni,
Dutmax lazım ana-baba sözüni.
Çox ana yitürdi oğul-qızını,
Bala deyib bağrı bişən ağlasın.

Gezərdi çöllərdə gözəl sonalar,
Əski vətənimizdə qaldı binalar.
Baladan qaldı neçə analar,
Bala deyib bağrı bişən ağlasın.

Yigirmi beş sutka yolda götürdi,
Aqibət bizləri buralara yetürdi.
Neçə ana oğul-qızı yitürdi,
Bala deyib bağrı bişən ağlasın...

Tururdux İndusada, çox gözəl yerdə,
Götürdi şənligi verana yerə,
Çox adam çox yerdə, biz də burada,
Hər biri bir yerdə düşən ağlasın.

Bizlər üçün çox zülümlər etdi,
Xalqımızın içində xastalux bitdi.
Milletin yarısı ölümə getdi,
Yollarda ölüsi qalan ağlasın...

Bindürdi şalona ağurlux çökdi,
Götürdi şennigi bir yerə tökdü.
Vətən həsrətluğı ömrünü səkdü,
Vətən nə deməxdür qanan ağlasın...

Yaşardux Kavkazda, çox gözəl yerdə,
Ovçılux edərdük sıx meşələrdə.
Üç qardaşınən, dörd baci nerdə,
Ana-babadan ayri düşən ağlasın.

Çoxdur bu yerlərin səhrası, düzi,
Yığılın qoşulax bir edax sözi.
Allahım açsın bizim yolmuzi,
Bizi kimi yolsuz qalan ağlasın.

Əlli yıl keçdi, xalqın cigəri bişdi,
Çoği getmax iştədi, uzağa düşdi.
Oyani-biyani düşdi, yolundan şaşdı,
Düz gedən yolundan şaşan ağlasın.

İndusanın ola çiçək meşəsi,
Vətəni ki diyerlər yürək köşəsi.
Getməz-gəlməz bizim xalqın neçəsi,
Vətəni görməzdən ölən ağlasın.

Aqibət vətənə getmax yaxşidür,
Dünyada murada yetmax yaxşidür.
Elində ot olub bitmax yaxşidür,
Yurdun qədrini bilən ağlasın.

Kavkaz xalqının zülümləri heç keçməz,
Yüz yıl tursa, qürbətə meyil verməz,
Gedəcayux deyu bostan bağ əkməz,
Elə qırx fikirdə olan ağlasın.

Xoş dəgül xalqımın gəlini-qızı,
Məvləm nəsib etsin vətənə bizi.
Gedər məvlən meşəsi, pəhləvan düzi,
Zirdən ayrı düşən ağlasın.

Ata ana diyer tutun sözümi,
Yoxdur bizə bu yerlərin lazımı.
Öz vətənimə sürtsəm yüzümi,
Bura qürbət eldür bilən ağlasın...

Bizlərə yaradan izin versə,
Hər keş gedibən yerini bulsa.
Verməm vətəni belə yüz yerə,
Toğulan yerini bilən ağlasın.

Gözəl allahın yazuği gəlsin,
Ey hava iştiyan vətənə gəlsin.
Savux puvarların suyunu içsin,
Ala göz yaşını silən ağlasın.

Aşix olan gendi diyer başından,
Çıxdım İndusadan on bir yaşından.
Səmərqənd çadırı məkəni başımda,
Yılda üç-dört yerə köçən ağlasın.

Qürbət eldə qaldux çox yıllar,
Hər kimə Bağdaddur gendinin yeri.
Rabbi ruhumuz çəvürsün geri,
Babamın vətəni diyan ağlasın.

Bu türkiy diyan hər yerə getsin,
Oxiyan, dinliyan bir duva etsin.
Edən də, etmiyan da murada yetsin,
Ən diyan ağlasın.

Vətən haqqında ғəm çekərim,
Musanın oğliyim İndusaliyim,
Soyum şirvanlidür, çox yaraliyim.

Muhammed Kaşalıoğlu
Vatanım

Bitmedi feleğin ayrılık qamı,
Qucağında yaşamadım, vatanım.
Ne aşkınan puvarlardan su içtim,
Ne ilhamsız coşamadım, vatanım.

Bir bakan yok yürekteki dağlara,
Ölən öldi, maraz kaldı sağlara,
El arkası başı karlı dağlara
Bir iki söz koşamadım, vatanım.

Hani var mı bizim gibi ağlamış,
Dert-qam seli gövlümüzü dağlamış,
Felek bizi sıhırlamış bağlamış,
Bu sıhırı açamadım, vatanım.

Sensiz yüz yıl ömür sürsem dünyada,
Sönmez kalbim sana qarşı sevdada,
Sen olursun ahır sözüm gene de,
Diyerim ki, yaşamadım, vatanım.

Nərgiz Xanım
Ağlasın

Gezardux o gözəl yerlərdə,
Ovçulux edərdux Kuklamda-Kolda,
Beş bacıydux, beş kardaşım nerdə?
Bura qürbət yerdür bilən ağlasın.

Yaşıyerdux Kvasada, böyük əvlərdə,
Yeni başlamışdux qızıl toylara,
Sahabsız qalsın o özbək kövləri,
Bizdən sora veran qalsın Kvasayi.

Edardılar Kuvasada cuma-namazi,
Nerdan yazıldı bizə bu aci yazı.
Ağnamadux bu yul bahari yazı,
Bizdən sora veran qalsın Kvasayi.

Özbəklərə kim verdi bu əməri,
Aldilər əlinə bıçağ-dəməri.
Qeçiyər biz qərribin belə öməri,
Bizdən sora yanib sönsün Kvasayi.

Türk xalqına avtobuslar düzüldi,
Xalqımızın cigər-bağrı dəlindi.
Nərdən bizə bu yazilər yazildi,
Poliqonda ölüsi qalan ağlasın.

Əvimizdə döşək-örti buraxdux,
Gecə-gündüz poliqonda yuxladux.
Çox adamlar zandi, geri gedəruş,
Əvində vəşləri qalan ağlasın.

İki ayłuğa deyib gətürdilər,
Ağır dərdi buraya yetürdilər,
Çoxları oğul-qızı yitürdilər,
Yavrisından ayri düşən ağlasın.

Ey dəgüldür buraların düzümi,
Yoxdur bu yerlərin bizə lazımı,
Əsgə Vətənimə sürem yüzümi,
Vətən nə deməxdür bilən ağlasın.

Eşidin Nərgiz xanım sözüni,
Allah kor etsin zalımların iki gözüni,
Dahada görmiyax onların yüzüni,
Biz gedəruş, verən qalsın Kvasayi.

Günəş Müzəffərova
Vətən

Vətən yadıma gəlsə, bədənim sızlar,
Neçə zülüm gördi gəlinlər-qızlar,
Qürbət elə düşdi bu ala gözlər,
Allah nəsib etsin, gedax Vətənə.

Yediğün nə olsa, qürbət aşidur,
Necə bay olsan da, Vətən yaxşidur,
Vətən iştəmiyan, vallah, vəhşidur,
Allah nəsib etsin, gedax Vətənə.

Həsərət qaldux toprağına-daşına,
Məndil qalmaz gözüümüzün yaşına,
Nələr gəldi millətimin başına,
Allah nəsib etsin, gedax Vətənə.

Müsəddin
Çağırış

Əlvida etməğa hələ zaman var
Nə üçün bu dünya bizə oldi tar?
Aləmə bədəlki öz vətənim var
Eşidin, yoldaşlar, vətən çağurur!

Hər millət yaşiyər kəndi elində
Oxur, bilim alır ana dilində.
Toy bayram köçürür doğma elində,
Tez gəflətdən oyan, ölkəm çağurur!

Yadına düşməzmi dədən gerisi?
Əbədi kəsilməmiş onların səsi
Sabax başlanacax Vətən davası
Yürəkdən diyerim, yerin çağurur!

Yad ölkəni məkan edə bilməzsən,
Əsrlər yaşasan, yerli olmazsın.
Çalış öz gövün verən qalmasın.
Axısxa-Adıgün sizi çağurur!

Koroğlunun eli heç pek olmasın,
Bezekli camilər mə"lul qalmasın,
Dilərım allahdan, güli solmasın,
Axısxa diyari sizi çağurur!

ANONİM ŞEİRLƏR

Çəvür yolumuzi vətənə, Allah

Xalq şeirindən

Sənələr

Açıldı dəftərim ismim yazıldı,
Ərzurumun üstünə əsgər düzüldi,
Din kardaşlar getdi, məktub kəsildi.

Nəqərat:
Sənələr, sənələr, zalım sənələr,
Getsin də gəlməsin belə sənələr,
Nə xoşmiş məgər keçən sənələr.

Ərzurumun üstündə çift puvar axar,
Anam ağlar, bacım yollara baxar,
Küçük xanım duysa, sarayı yıxar.
Nəqərat.

Ərzurumun üstüni qar-duman basdı,
Anam da, babam da məktubi kəsdi,
Qavuşmağımız bizim məhşərə qaldı.
Nəqərat.

Bir oda yapdurdum, bən turacağum,
Ruyada gördüm ki, vurulacağum,
Vədəm tamam olmuş, bən öləcağum.
Nəqərat.

Atıma binərim, atım yürüməz,
Geriyə dönərim, Vətən görünməz,
Bizə heç kimsədən imdad olunmaz.
Nəqarət.

Atıma binərim, konduram kaldı,
İpəkli poşimi yüzgərlər aldı,
Vətənə kavuşmax məhşərə kaldı.
Nəqarət.

Əlvida günüdür

Ana:

Anan ölsün, oğul, yaran çoxmidür?
Sən murad almadın, bu iş haxmidür?
Qara günündə qardaşın yoxmidür?
Yavri, bən səninçün yanar ağlarım.

Oğul:

Anama deyin, gəlsin yanıma,
Qaldursun başımı qoysun dizinə,
Xocaya deyin kəfənim yetirsün özmə,
Əlvida günüdür, yanar ağlarım.

Ana:

Duman çöksün gözlərini bürüsün,
Tətik tutan parmaxları çürüsün,
Dostların ağlasın, düşmənin gülsün,
Yavri, bən səninçün yanar yağlarım.

Oğul:

Zalım fələk, nasıl qıydın cavan başımı,
Yigirmidə dəvürdilər yaşımi,

Bir sərəcəyə bindürdilər quri leşimi,
Həsərət qiyamata qaldilər, yanar ağlarım.

Ana:

Məscid qalasına çəkimliş bədən,
Anan qurban olsun o gözəl adan,
Yasiya pərkəmi dinliyerim qayadan,
Əlvida gündür, yanar ağlarım.

Oğul:

Götürsələr masalaya qoysalar,
Canlı libasımı, dərim soysalar,
Bən vuruldum, qardaşlarım tuysalar,
Anamı çağırın, yanar ağlarım

Bəni şad et vətənim için

Gedə-gedə getməz oldi dizlərim,
Ağlamaxdan görməz oldi gözlərim,
Yabancıyım, keçməz oldi sözlərim,
Bəni şad et, şad et vətənim için.

Biz quş idux uçaridux havada,
Avçı vurdu düşürtdilər yuvadan,
Nə vaxt kurtulacavux bu bələdan?
Bəni şad et, şad et vətənim için.

Zalım fələk həsrət qoydi Vətənə,
Çox əlləşdim, yetəmədim mətləbə,
Bu dərdimi bən söylüyəm kimlərə?
Bəni şad et, şad et vətənim için.

Qərib ağlar

Qürbət eldə başı gəlsə yastuğa
Acap nasıl olur işi qəribin?
Gələn olmaz, gedən olmaz yanına,
Axar gözlərinin yaşı qəribin.

Nəqərat:
Qərib çekər of ağlar,
Həm sızlar, həm çox ağlar,
Qəribin nəmli gözləri
Qaxar hər sabax ağlar.

Qərib nerə varsa qaradur yüzi,
Nəmlidür yaxası, yaşlıdur gözi,
Aşkar edəməz, gizlidür sözi,
Bir yerə gəlincə başı qəribin.
Nəqərat.

Aşıq Qərib gözlərinnən yaş tökə,
Anam yox ki, dizlərinə saç tökə,
Qardaş yox ki, məzarıma taş tökə,
Bir çalidur məzar taşı qəribin.
Nəqərat.

Ağlasa, anam ağlar

Dərdə düşsəm, aci çəksəm,
Xasta olsam, inləsəm,
Bən dərdimə çarə bulsam,
Dəva nədür bilməsəm.

Nəqərat:
Ağlasa, anam ağlar,
Birisi yalan ağlar,
Sən ağlama, anacüğüm,
Səsin yürəgim dağlar.

Aşıq olsam, yola düşsəm,
Gecə-gündüz yol getsəm,
Qürbət eldə qərib qalsam,
Dəva nədür bilməsəm.
Nəqərat.

Qərib məzari

Qüdrətdən çəkilmış, qaradur kaşın,
Qaralar geymişin, yasdadur başın,
Bilməm baban ölmüş, yoxsa qardaşın,
Ahu gözlüm, nə dönərsin məzari?

Nəqərat:
Ana yox ki, yaxa yırt, yaş tökə,
Baci yox ki, dal gərdəna saç tökə.
Qardaş yox ki, məzarına daş tikə,
Bir çalidür məzər daşı qəribin.

Qüdrətdən çəkilmış, karadur kaşım,
Qaralar geyimişim, yasdadur başım,
Nə babam ölmüşdür, nə də qardaşım,
Yar aşkına dolanurum məzari.
Nəqərat.

Çayır-çəmən dörd yanını bürümüş,
Samyel vurmuş, yaprağını kurutmuş,
Yeddi yil olmuş də, yeni çürümüş,
Ahu gözlüm, nə dönərsin məzari!?
Nəqərat.

Cami

Bismillaynan layini əzdilər,
Taşlarını birar-birar tuvarına düzdilər.
Beş peyqambar adını qüllasına yazdılar.

Nəqərat:
Bizdən iraq oldi o gözəl cami,
Gözdən uzak düşdi o şirin cami.

Nə xoş idi bizim yerin yapraqı da meşəsi,
Qıblaya qarşıydı dörd da köşəsi
Məgər az günlux idi onun yaşası.
Nəqərat.

Cənnəta oxşardı onun yapisi
Səkkiz pəncərəydi onun həppisi
Bismillahnan açılurdi qapisi.
Nəqərat.

Həftədə bir dəfə cuma olurdi.
Təmiz abdaşla camaat da gəlürdi
Alimlardan vayiz-nəsixət alurdi.
Nəqərat.

Vətəndan dərbədər oldux 44-ci sənədən,
Ayrı düşdux qardaşdan, ana-bacidan,
Dərdim çoxdur, tamam olmaz demadan,
İraq düşdux odalardan, obadan.
Nəqərat.

Sürgün
(1944-ci il)

Əlvida Vətənim, şimdi xoşda qal,
Axır ki görüşdür, bəni qoynan al.
Səndən ayrılıyerux hələ vaxtında
Görüşənə qədər sələmətdə ol!

Qara bulud örtədi çəvrə yanını,
Odlara yandurdi xalqın canını,
Qanlı fələk qanad vurdi tərsinə,
Əcəb kim soracax elin halını.

Üç ay əvvəl ordu gəlib bürüdi,
Ajax basan yerlər çoxlu qurudi,
Heç kimsə bilmədi onun sırrını,
Yürəklərdə qəm-qüssələr çürüdi.

On üç noyabrda qara gün oldi,
Gözəl ay tutuldi, həm günəş soldi,
Köçürmax qərarı oxunan zaman
Qız-gəlin ağladı, gözləri toldi.

Siləhsiz, günəhsiz, qərrib xalqımız,
Yad ellərə qalır bu diyarımız.
Arşu-ələ bildi fiğan səsini,
Göya ki, yaxındır qiyamatımız.

Fələk düşginiyux, nə gəlur əldən,
Fərman yazılmışdır düşmənlər dilindən,
Ədalətsiz zaman, xaraba dünya,
Zorla ayirdilər insani əldən.

Bir zaman gəlür ki, baş qalduracax,
Xalqımız ayağa qaxıb, duracax.
Dünyanın sahəbi bülürüm vardür,
Ədalətli zaman hər-hal gələcax.

Beşikdəki çocux sürgün olurmi?
Süleyman dünyəsi sənə qalurmi?
Babalar frontda qan tökən zaman,
Qız-gəlin, dədələr sürgün olurmi?

Ey əzilmiş insan, oyan sən, yatma,
Çox düşünüb, qəm dəryəsinə batma.
Bu yad ölkələrdə yaşamax çətin,
Bir parça ətməgə vicdanın satma.

Keçmişlərin yurdi Batum şəhəri,
İnsana can verur gülli bahari.
Heç haxlımdan çıxmaz əbədul-əbəd,
Ana Vətənimin Kavkaz səhəri!

Vətən dərdi

Bir prikaz saldı, vaqonları düzdürdi,
Misliman olanı bir dəftərə yazdurdy,
Neçə bin binay, neçə karxanayı bozdurdy,
Misliman ağladı, düşmanlar güldi.

Biz də düşdük tozli duman yollar izinə,
Xalq olmuşdux yeddi dərya yüzünə,
Bu qürbətdə heç kim baxmaz üzümə,
Tolanduxca qərib başım ağladı.

Özbəkistan havalari amandur,
İsitmədür, xastadur, yamandur,
Tarixlər tolmişdur, axır zamandur,
Kiyamat, qardaşlar, bilin yetişdi.

Nə şərəfətlidur o Kavkaz yeri,
Onunçun bukuldi millətin beli,
Biz də belə düşdux Vətəndən irax,
Hani fələk, sənin etduğun çirax,
Vətən dərdi, sila dərdi, can dərdi.

Çəvür yolumuzi vətənə, Allah

Gündə işlədüyümüz bir litrə ayran,
Oni da bulsax, zanarux bayram,
Vallah, bu sözümdə heç yoxdur yalan,
Çəvür yolumuzi vətənə, Allah!

Allahın əmri belə olacax,
Sağ olanlar vətəninə görəcax,
Ölənlərin qəbri burda qalacax,
Çəvür yolumuzi vətənə, Allah!

Ermənilər də geyər yəmənə
Biri saz çalir, biri kəmənə,
Bizi vətəndən qalduran – yoxdur imani,
Çəvür yolumuzi vətənə, Allah!

MANİLƏR

Qəribəm bu vətəndə,
Qərib quşlar ötəndə.
Gövlüm göyərçin oldi,
Durmiyer yad vətəndə.

Gedirəm bu dağ ilən,
Əlimdə çırağ ilən.
Bizi eldən sürdilər
Əllərdə yarax ilən.

Dağdan hürkütdüm qurdi,
Atım pərlədi durdi,
Çıxdım, Vətən görünməz,
Yıxarım belə yeri.

Dağ başında gəzərim,
Dağlarda gül düzərim,
Bən bir ağa qızıyım,
Qürbət eldə gəzərim.

Anqaranın işinə bax,
Gözlərimin yaşınə bax,
Vətənə yesir qaldux,
Yaradanın işinə bax.

Təknə doli yumurta,
Vətən, bəni unutma,
Unutsan da gec unut.
Gözdə yaşı qurutma.

Mən aşix Ərzuruma,
Yol gedir Ərzuruma,
Qəribəm, kimsənəm yox,
Dözürəm hər zuluma.

Dağlara doli düşdi,
Dolandi yolu düşdi,
Fələk bir balta vurdi,
Qəribin qoli düşdi.

Qoy gedem yurda bəni,
Tapşurma qurda bəni,
Gözi yolda qalan var,
Öldürmə burda bəni.

Ağ qoyun mələr gəlür,
Dağları dələr gəlür,
Vətən qapsi açılsa,
Kövlümə nələr gəlür.

Bu yazı yazı dəgül,
Kövlüm tərəzi dəgül.
Yıxılsın qürbət eli,
Heç kövlüm razi dəgül.

Bən qərib, işim qərib,
Eşim, yoldaşım qərib,
Öldüyümə yanmıyorum,
Məzarda taşım qərib.

Çadır atdım düzlərə,
Dikan oldum gözlərə,
Bən baxıb gedər oldum,
Yurdim qalsın sizlərə,

Tağların ardındayux,
Suların bağrındayux,
Hər keş gendi Vətəninə,
Biz Vətən dərdindəyux.

Bu tağların ardi var,
Gövlümün müradi var.
Gözlərindən ağnadım,
Səndə Vətən dərdi var.

Bu tağlar uca tağlar,
Ardini duman bağlar,
Biz sürgünə düşmüşux,
Bu hali görən ağlar.

Xali kilim saramadux,
Biz bir murad alamadux,
Çəpər quşi yuva yapdı,
Quş qədər olamadux.

Tağlardan eniyerdim,
Çarx kimi döniyerdim,
Vətən haxlıma düşəndə,
Mum kimi eriyerdim.

Qavuni saçaxladım,
Saçağını poçaxladım,
Vətənmiz ola-ola,
Vətənsiz bən yaşadım.

Ənciri əzəmədim,
Telləri düzəmədim,
Vətənmin bağlarında
Doyunca gəzəmədim.

Qədifə yastux yüzi,
Kim bilür dərdimizi,
Yeri-göki yaradan,
Qovuşdur həpimizi.

Qalanın bədənləri,
Çövürün gedənləri.
Cənnət yüzi görməsin.
Kötülük edənləri.

Aşır der günə düşdüm,
Gölgədən günə düşdüm.
Gözün kor olsun, düşman
Dediğün günə düşdüm.

Sari urus gəmisini,
Həp irəli, həp geri,
Nikolay, gözün çıxsın,
Dul qoydun gəlinləri.

Kara dəniz akmam diyor,
Ədrafimi yıkmam diyor.
Adi gözəl Osman paşa
Axıskadan çıxmam diyor.

Kara dəniz akar gedər,
Ədrafini yıxar gedər.
Adi gözəl Osman paşa
Axıskadan çıxar gedər.

Dağları qarladılar,
Yolları bağladılar,
Bu yeri xəltə kimi
Boynuma bağladılar.

Furun üstünə kürək,
Yandı yaxıldı yürək,
Hər dərdlərə dayandun,
Buna da dayan görək.

Bu dağın ardi xaş-xaş,
Dili bülüllü kardaş,
Bu dağ aradan qaxsın,
Görüşax baci-kardaş.

Kalanın bədənləri,
Çəvürün qədənləri,
Ah desin, kan tufürsün,
Vətəndən edənləri.

Əzizim vətən yeri,
Əzizdur vətən yeri,
Cənnətdən də şirindur,
Hər kəsə vətən yeri.

Əzizinəm Vətəndə,
İgid gərək Vətəndə,
Elin sözü bir olsa,
Yağı qoymaz Vətəndə.

Adigünün altı təpə.
Yağış yağar səpə-səpə
Zalım düşmən təslim oldi
Qılıncımı öpə-öpə.

Pəncərədən gün düşdi,
Gün düşdi bağrım bişdi,
Ağlama, qərrib anam,
Yavrun da qərrib düşdi.

Məniyə məraz dedilər,
Çil ördəyə qaz dedilər,
Bizi vətənə qoymadilər,
Yana-yana gəz dedilər.

Bu dağın ardındayım,
Qəriblər yurdundayım,
Bənə degib dolaşman
Bən qardaş dərdindəyim.

Derselin iraxluğu,
Cəfimdə daraxluğu,
Nə canıma kər etdi,
Derselin iraxluğu.

Puvarın başındayım,
On iki yaşındayım,
On iki yaşdan bəri
Bən vətən eşxindəyim.

Puvarin başı bənim,
Dibinin daşı bənim;
Qurumaz vətən üçün
Gözümün yaşı bənim.

Bu dağın ardındayım,
Qəriblər yurdundayım,
Sən zanma ki, unuttum,
Həp sənin dərdindəyim.

Ay qayıqlar-qayıqlar,
Suda oynar baluxlar,
Vətən yada düşəndə,
Həp bədənəm sayıqlar.

Qərib çəkər of ağlar,
Həp sızlar, həp ağlar,
Qəribin nəmli gözləri
Baxar hər sabax ağlar.

Gökdə göyərçin uçar,
Havada laçın uçar,
Vətən qapısı açılsa,
Dalımda saçım uçar.

Qərənfil dalın əgər,
Əgər də yerə dəgər,
Vətəndən ayrı düşdux,
Hər gələn bizi dögər.

Limon kimi soyma bəni,
Cəfinə qoyma bəni,
Biz vətən əvləduyux,
Vətənsiz qoyma bəni.

Vaqona bax vaqona,
Bir gün bindim bən ona,
Fit çaldı yola düşdi,
Yolum düşdi irağa.

İstol üstə yumurta,
Qardaş, bəni unutma,
Əgər bəni unutsan,
Vətənmizi unutma.

Azqur bənim durağım,
Bən yarımnan irağım,
Aləm yar-yar deyincə,
Yanar bənim yürəgim.

Dağlar, himmət eylə,
Bunda qalmiyem,
Qalursam da,
Qürbət eldə ölmüyem.

Manqal maşasız olmaz,
Axısa paşasız olmaz,
Qəribluxda qalanın,
Gözləri yaşsız olmaz.

Çarşidə vardı xarman,
El köçdü, qaldı xarman,
Qəribin xəstə gövlün
Sağaltmaz dava-dərman.

Qərənfil qətmər oldi,
Qəriblux yetər oldi,
Vətəndən ayrılmamız
Ölümdən bətar oldi.

QEYDLƏR

ⁱ Kırım hicrət ədəbiyyatı haqqında bax: Кырымтатар муаджир тюркюлери / Муэллиф ве тертип этиджилер: Абляиз Велиев, Сервер Какура. – Симферополь, 2007; Э.Э.Къуртумеров. Кырымтатар иджрет эдебияты. А. 2002

ⁱⁱ Kamal Abdulla. Kədərli seçmələr. B., 2002, s.336-337

ⁱⁱⁱ М.С.Лунин. Письма из Сибири. М., 1987, с. 15

^{iv} Вах: А.К.Бакыханов. Сочинения. Записки. Письма. Б., 1983, с. 270-278

^v Вах: «Тифлиские Ведомости», № 4, 25 января, 1829 г..

^{vi} S.A.Uimz. Ermənistan – terrorçu «xristian» ölkənin gizlinləri. Ermənilərin böyük fırıldaq seriyaları. I cild, B., 2004, s.35, 69, 81, 102.

^{vii} В.Величко. Кавказ. Русское дело и междуплеменные вопросы. СПб., 1904, т.1, с.69.

^{viii} Bu yazı Azərbaycan SSR EA Tarix, fəlsəfə və hüquq «Xəbərləri»nin 1989-cu il 2-ci buraxılışında və «Gənclik» jurnalının 1989-cu il noyabr nömrəsində də dərc edilib.

^{ix} <http://www.noev-kovcheg.ru>.

^x <http://www.souzarmyan.ru>.

^{xi} bax: <http://www.scirs.orq.ge>; <http://www.gazetasng.ru>; <http://www.souzarmyan.ru>; <http://www.noev-kovcheg.ru>.

^{xii} Вах: К уточнению важного исторического факта // Газета ЦК КП Грузии «Народное образование», 30 июля 1989г.; Ш.Бадридзе. «Турки-месхетинцы»: как возникла проблема? // Газета «Вечерний Тбилиси», 25 июля 1989 г.

^{xiii} Чингиз Нейман-заде. Трагедия длиною в 58 лет // «Эхо плюс», 1 июня 2002 г.

^{xiv} Н.Ф.Бугай. Турки из Месхетии: долгий путь к реабилитации. М., 1994, с.61.

^{xv} Вах: Белая книга. Грозный – Алма-Ата, 1991.

^{xvi} Kitabda 1980-ci illərin ortalarından başlayaraq topladığımız, məqalələrimizdə (Gəl dönəlim o yerlərə, arkadaş! //Ulduz, 1989, 7; Qərib quşlar ötəndə: Mesxet türklərinin folkloru // Türk dünyası araştırmaları, 1990, 4 /İstanbul/; Qəriblik nəğmələri // Azərbaycan türkləri, 1990; Vətən dərdi, yurd dərdi // Milli folklor, 1991, 9 /Ankara/; Ahıska Türkleri folklorunda rus zülmünü anlatan motifler // Bizim

Ahıska, 2005, №2 (Ankara)...) və kitablarımızda (Qəribəm bu vətəndə. Ahıska türklərinin etnik mədəniyyəti. – Bakı, Gənclik, 1992, 214 səh.; Ahıska türk folkloru. – Bakı, Mütərcim, 1998, 232 səh.; Ahıska Türk folkloru. – Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2001, 253 səh.; Axısqa türk folkloru. – Bakı, Nurlan, 2008, 280 səh.; Axısqa türkləri: Vətən bilgisi. İstanbul, 2009, 584 səh.) dərc etdiyimiz əsərlər verilib. “Axısqa ağıtları” bölməsindəki şeirlər isə «Yunus Zeyrək. Ahıska bölgəsi və Ahıska türkləri. Ankara, 2001» kitabından götürülmüşdür (ilk dəfə F.Kırzioğlu və M.Zəkinin dərc etdirdiyi mətnlər).

*** *** ***

*Kitab «Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində
səhifələnmiş və çap olunmuşdur.*

Çapa imzalanıb: 07.11.2014.
Format: 84x108 1/32. Qarnitur: Times.
Həcmi: 6,25 ç.v. Tiraj: 500. Sifariş № 208.
Qiyməti müqavilə ilə.

TƏRCÜMƏ
VƏ NƏŞRİYYAT-POLİQRAFIYA
MƏRKƏZİ

Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125
596 21 44; 497 06 25; (055) 715 63 99
e-mail: mutarjim@mail.ru

www.mutercim.az